

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਫੱਗਣ-ਚੇਤ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੨-੫੪੩

ਮਾਰਚ 2011

ਜਿਲਦ ੫੪

ਅੰਕ ੧੨

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ

ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ

ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ), ਬੀ.ਐੱਡ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੦
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੫੦੦
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੫੦੦੦
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	₹ ੨

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Secretary

Dharam Parchar Committee

(S.G.P.C.)

Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net e-mail : gurmat_parkash@yahoo.co.in

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੬
ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ	-ਪ੍ਰੋ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੧੦
ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ...	-ਬੀਬੀ ਮਨਿੰਦਰ ਕੌਰ	੩੦
...ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ	-ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਪਿਆਸਾ'	੩੩
ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹੋਲੀਆਂ	-ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਉਰਾ	੩੯
ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ	-ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ	੪੩
ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ...	-ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ	੪੮
ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪੰਜ ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼	-ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ	੫੩
ਅਣਖੀਲਾ ਜਰਨੈਲ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ	-ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ	੬੪
ਖਟਕਤ ਕਲਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰਸ...	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੬੯
ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	੮੬
ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਲਾ)	-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ	੯੪
ਬਾਬਾਣੀਆ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੁਤ ਸਪੁਤ ਕਰੇਨਿ	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, 'ਜੋਤਾ ਸਿੰਘ'	੯੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ	-ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ	੯੮
ਪੁਸਤਕ-ਰੀਵਿਊ		੧੦੪
ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੋਕੀਆਂ ਵਾਲਾ	੧੦੬
ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ (ਕਵਿਤਾ)	-ਮਾਸਟਰ ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ (ਭੁਟਾਲ)	੧੦੭
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੧੦੮
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੧੧੦

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਕਿਰਤਿ ਕਰਮ ਕੇ ਵੀਛੜੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਮੇਲਹੁ ਰਾਮ॥
 ਚਾਰਿ ਕੁੰਟ ਦਹ ਦਿਸ ਭ੍ਰਮੇ ਥਕਿ ਆਏ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਾਮ॥
 ਧੇਨੁ ਦੁਧੈ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਤੈ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ॥
 ਜਲ ਬਿਨੁ ਸਾਖ ਕੁਮਲਾਵਤੀ ਉਪਜਹਿ ਨਾਹੀ ਦਾਮ॥
 ਹਰਿ ਨਾਹ ਨ ਮਿਲੀਐ ਸਾਜਨੈ ਕਤ ਪਾਈਐ ਬਿਸਰਾਮ॥
 ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਨ ਪ੍ਰਗਟਈ ਭਠਿ ਨਗਰ ਸੇ ਗ੍ਰਾਮ॥
 ਸ੍ਰਬ ਸੀਗਾਰ ਤੰਬੋਲ ਰਸ ਸਣੁ ਦੇਹੀ ਸਭ ਖਾਮ॥
 ਪ੍ਰਭ ਸੁਆਮੀ ਕੰਤ ਵਿਹੁਣੀਆ ਮੀਤ ਸਜਣ ਸਭਿ ਜਾਮ॥
 ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨੰਤੀਆ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ॥
 ਹਰਿ ਮੇਲਹੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਗਿ ਪ੍ਰਭ ਜਿਸ ਕਾ ਨਿਹਚਲ ਧਾਮ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਆਰੰਭਕ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਅਰਥ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ, ਦੁਰਲੱਭ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਤੇ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਇਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਹਿਤ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਦੀਵੀ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮਨ ਚਿਤ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋਏ ਹਾਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਾਮਾ ਅਥਵਾ ਜਨਮ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਸ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਤਰਸ, ਦਇਆ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨੀ। ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੇ ਮਾਲਕ, ਆਪ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਣਾ ਭਾਵ ਸਾਡਾ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰੋਂ ਹੀ ਨੁੱਕਰਾਂ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਭੌਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਹਾਰ-ਹੁੱਟ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਆਸਰਾ ਤੱਕਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ

ਅਰਥਹੀਣ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਇਕ ਮਾਨਸਿਕ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੋ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਬੇਹੱਦ ਗੁਣਕਾਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਉਸ ਯੁੱਗ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੂਜਨੀਕ ਸਮਝਦਿਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਦੂਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਖੇਤੀ ਮੁਰਤਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਧਨ ਨਹੀਂ ਜੁਟਾ ਜਾਂ ਦੇ ਸਕਦੀ। ਭਾਵ ਪਾਣੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਗਾਸ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸੱਜਣ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ‘ਨਾਹ’ ਜਾਂ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਸ ਬਗੈਰ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇਗੀ? ਭਾਵ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ‘ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਚਾ ਸੁਖ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ’ ਇਹ ਭਾਵ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਅਰਥਾਤ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪਿਆਰਾ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ, ਮਤਲਬ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਹਿਰਦਾ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਜਾਂ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੱਡੀ ਭੱਠੀ ਸਮਾਨ ਤਪਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰਿਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ ਝੂਠਾ ਜਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦਿੱਸਦੇ ਲੋਕ ਜਮਾਂ/ਜਮਦੂਤਾਂ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮ-ਮਾਰਗ ‘ਤੇ ਪਾਉਣ ਹਿਤ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ-ਜਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੀਓ, ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲਾ ਲੈਣਾ ਜੀ। ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉੱਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੈ ਸਭ ਬਦਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਚੇਤਿ ਗੋਵਿੰਦੁ ਅਰਾਧੀਐ ਹੋਵੈ ਅਨੰਦੁ ਘਣਾ॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਪਾਈਐ ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਭਣਾ॥

ਜਿਨਿ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਣਾ ਆਏ ਤਿਸਹਿ ਗਣਾ॥

ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਜੀਵਣਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਜਣਾ॥

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੂਰਿਆ ਰਵਿਆ ਵਿਚਿ ਵਣਾ॥

ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਈ ਕਿਤੜਾ ਦੁਖੁ ਗਣਾ॥

ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿੰਨਾ ਭਾਗੁ ਮਣਾ॥

ਹਰਿ ਦਰਸਨ ਕੰਉ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ ਨਾਨਕ ਪਿਆਸ ਮਨਾ॥

ਚੇਤਿ ਮਿਲਾਏ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਸ ਕੈ ਪਾਇ ਲਗਾ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਰੂਪੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਿਆਂ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਗਾਸ ਹਿਤ ਸਦ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੀ, ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ-ਜੁਗਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਡੂੰਘਾ ਅਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਭਾਵ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਕੇ, ਜੀਭਾ ਨਾਲ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਤੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਆਇਆ ਗਿਣੀਏ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਬਿਨਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਤਵਣ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਲ ਥਲ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ-ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਲਕ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਉਹਦਾ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਛੜਿਆਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਜਾਚ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਪਜੀ ਹੈ, ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਤ੍ਰੇਹ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦੀ ਪੰਥਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸੂਰਤ-ਏ-ਹਾਲ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕਤਮ ਭਾਵ ਸਭ ਤੋਂ ਨਵਾਂ, ਨਿਵੇਕਲਾ, ਅਗਾਂਹਵਧੂ, ਸੁੱਧ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ, ਸੁੱਚਾ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਸੁਲਝਿਆ ਪਰਸਪਰ ਵਿਹਾਰ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚੀਆਂ-ਸੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਭਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ 'ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ' ਦਾ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਵੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿਉਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਤੇ ਔਖਾ ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਕਾਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਕਥ ਹੁਕਮ ਤੇ ਇੱਛਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਸਿੱਖ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ। ਕੁੱਲ ਦਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਖਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸੁਆਰਿਆ। ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ/ਗੁਰਮਤਿ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਵੀਹ-ਵਿਸਵੇ ਜਗਤ-ਸੁਧਾਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਵੀ ਸੁਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਲ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਲੋੜ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਸਾਡੇ ਸਮਰਪਣ, ਸਾਡੇ ਇਸ ਉੱਪਰ ਅਭਿੱਧ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹੈ।

ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ

ਸੁਹਾਵੀ ਅਤੇ ਸੁਭਾਗੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ 'ਚੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਰਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਸਜਾਏ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਚੁਸਤ-ਦੁੱਸਤ ਅਤੇ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਮਹਾਨ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਹੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਭਰੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੁਝ-ਬੂਝ ਭਰਪੂਰ ਪਾਰਖੂ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਨਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਲੀ ਦਾ ਤਤਕਾਲਿਕ ਭਾਵ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖਾਸ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੂਪ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਆਪਣਾਉਣ ਤੇ ਮਨਾਉਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਹੋਲੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਤੇ ਲੋਕਯਾਨਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਜਾਂ ਆਧਾਰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਅਤੇ ਚੰਗਿਆਈ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਭਾਵ-ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਪਰ੍ਹੇ ਚੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ ਇਸ ਭਾਵ-ਜਜ਼ਬੇ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਖਾਲੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਰੰਗ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਗਲਤ ਰੂਪ 'ਚ ਵਰਤਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਖਰਮਸਤੀ ਅਤੇ ਕਾਮੂਕ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੂੰਘਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਤਿਉਹਾਰ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰਨ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਸੱਵਰ, ਇਸ ਵਿਸਮਾਦੀ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਮਲ ਆਦੇਸ਼ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਦਾ-ਸੁਹਾਵੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਉਤਸਵ ਜਾਂ ਤਿਉਹਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਪਰਤੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਮਨਾਉਣ ਹਿਤ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਦੋਨਾਂ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਮਲੀ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਸਨੂਈ ਜਾਂ ਬਨਾਉਟੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਬਖਸ਼ੀ।

ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਕਤ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਠੂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਅਧੀਨ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਮੁੱਠਭੇੜਾਂ ਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਿੱਤਾਂ ਦਰ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੱਚ ਦੀ ਫਤਿਹ

ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬੋਖਲਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਕੂੜ-ਸੰਗਠਨ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ/ਗੁਰਮਤਿ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਯਤਨ ਹੀ ਜਾਰੀ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਪੱਖਾਂ ਭਾਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਬਖਸ਼ਣਾ ਵਕਤ ਦੀ ਮੰਗ ਤੇ ਲੋੜ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਕਦਮ ਸੀ।

ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ। ਦੋਨਾਂ ਦਲਾਂ ਦੀ ਅਲੱਗ ਪਛਾਣ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਸ਼ਾਕੇ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੰਗ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਦੇਸ਼-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਨਾਂ ਦਲਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤਾ। ਦੋਨਾਂ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਸਨੂਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਯੁੱਧ-ਕਲਾ ਤਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਖਾਈ ਜਾਣੀ ਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਨ-ਲੇਵਾ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ। ਅਚੁੱਕ ਜਾਨ-ਲੇਵਾ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕ ਜਿਹੇ ਮਾਰੂ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪਹਿਲੀ ਮਸਨੂਈ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਦਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛਕਣ ਹਿਤ ਰੱਜਵਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਮਲਾਵਰ ਦਲ ਨੂੰ ਇਸ ਮਸਨੂਈ ਲੜਾਈ 'ਚ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੇਤੂ ਦਲ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਯੁੱਧ-ਅਭਿਆਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਭਰ 'ਚ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ-ਅਭਿਆਸ 'ਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਲਸਾਈ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਜਿਸ ਵਿਸਮਾਦੀ ਯੁੱਧ-ਅਭਿਆਸ 'ਚੋਂ ਲੰਘਾਇਆ ਗਿਆ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਭਰ 'ਚ ਯੁੱਧ-ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਦਾਹਰਣ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ-ਨਿਵਾਜੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ੀ ਇਸ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਫੱਗਣ ਅਥਵਾ ਮਾਰਚ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਅਜਬ ਤੇ ਮਨਮੋਹਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਮਾਣਨ ਦੀ ਰੀਝ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਮਾਈ-ਭਾਈ ਰੱਖਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਤੀਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ

ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ, ਗਤਕੇ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਹੁਲਾਸ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਦ-ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਉਸ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੰਕਲਪ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਖਾਲਸਾਈ ਮਨੋਰਥਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਮੱਖ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਲਾਸ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਵਿਸਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਤ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਦੁਸ਼ਵਾਰ ਜਾਂ ਔਖੇ ਹੋਣ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਸੋਚ, ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਕਦੇ ਵੀ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਿੰਘ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਸੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਉਹ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਜੀਵਨ-ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਵੀ, ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਕਦੇ ਉਦਾਸ-ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ਿਆ ਚਾਅ, ਉਮਾਹ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਢਹਿੰਦੀ ਮਾਨਸਿਕ-ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦੇ। ਉਹ ਹਰ ਸੂਰਤ-ਏ-ਹਾਲ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਮਾਨਸਿਕ-ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ 'ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਦੋਨਾਂ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਪੰਥਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਏ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਸਦਕਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਆਦਿ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਸੁਖਾਵੇਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੂਰਤ-ਏ-ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤੇ ਅਹਿਮ ਲੋੜ ਪਰਸਪਰ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਤੇ ਆਪਸੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਤਰ ਸ਼ਾਸਕ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਜ ਪੱਖਾਂ ਭਾਰ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰਖੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ਿਆ ਪੁਰਬ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਮਨਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮੂਹ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਹੁਲਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰ-ਘਰ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ

-ਪ੍ਰੋ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭੀ ਸਰਬਪੱਖੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਸਚਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ, ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ, ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ, ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡੀ, ਪਾਖੰਡੀ, ਕਪਟੀ ਅਤੇ ਛਲੀ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਟੂ ਅਤੇ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਜਗੀਰਦਾਰ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗਰੀਬ ਕਿਰਤੀਆਂ, ਸੂਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੰਦਗੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਖਿਲਵਾੜ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜੋਕਾਂ ਵਾਂਗੂ ਗਰੀਬ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਚੂਸਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਧੱਕੇ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਕਾਰਨ ਚੱਕੀ ਦੇ ਪੁੜਾਂ ਹੇਠ ਪੀਸੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪਰਜਾ “ਰਾਜੇ ਪਾਪੁ ਕਮਾਂਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ” ਤਥਾ “ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥ ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ॥” ਅਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ ਅਤੇ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਅਤੇ ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਨਤਾ ਕਾਰਨ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ “ਕਾਜੀ ਹੋਇ ਰਿਸਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹਕੁ ਗਵਾਈ” ਵਾਲੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ “ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥ ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ॥” ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਜਾਈ ਰਬਾਬ ਦੀਆਂ ਕਠੋਰ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਠਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਮਲ ਧੁਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨਖਿਧ, ਲੋਕ- ਮਾਰੂ, ਕੁਰੱਪਟ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ “ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ॥” ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਇਨਕਲਾਬ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਨਤੀਜੇ ਵੀ ਨਿਕਲੇ ਪਰੰਤੂ ਇਹ “ਸਿੱਖ ਕ੍ਰਾਂਤੀ” ਅਤੇ “ਸਿੱਖ ਇਨਕਲਾਬ” ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ, ਨਿਰਾਲਾ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰਥਕ ਸੀ,

* ਚੇਅਰਮੈਨ ਪੱਛਤੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬ; ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਠੋਸ ਸੀ, ਆਧੁਨਿਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਲੋਕਾਈ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ-ਨਿਰੋਏ ਸਰਬਪੱਖੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ, ਵਿਕਸਤ, ਉੱਨਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ “ਮੁਕੰਮਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ” ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਨਵੀਂ-ਨਰੋਈ, ਸਾਰਥਕ, ਠੋਸ ਅਤੇ ਨਿੱਘਰ “ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ” ਅਤੇ “ਫਿਲਾਸਫੀ” ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। “ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ” ਦੇ ਇਸ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ “ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ” ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ “ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਧਾਨ” ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਅੰਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੰਦ-ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰਾਤ ਰਤਨ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। “ਸਰਵਰ ਅੰਦਰਿ ਹੀਰਾ ਮੋਤੀ ਸੋ ਹੰਸਾ ਕਾ ਖਾਣਾ॥” ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਇਸ ਸਮੁੰਦ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚੋਂ “ਥਾਲ ਵਿਚਿ ਤਿੰਨਿ ਵਸਤੂ ਪਈਓ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਵੀਚਾਰੋ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਪਇਓ ਜਿਸਕਾ ਸਭਸੁ ਅਧਾਰੋ॥ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਿਆਮਤਾਂ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ “ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ” ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣਾ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ “ਜਾ ਕਉ ਆਏ ਸੋਈ ਬਿਹਾਝਹੁ ਹਰਿ ਗੁਰ ਤੇ ਮਨਹਿ ਬਸੇਰਾ॥ ਨਿਜ ਘਰਿ ਮਹਲੁ ਪਾਵਹੁ ਸੁਖ ਸਹਜੇ ਬਹੁਰਿ ਨ ਹੋਇਗੇ ਫੇਰਾ॥” ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਦੁਰਗਤੀ, ਅਧੋਗਤੀ, ਅਪਮਾਨ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਅਬਲਾ, ਨਿਮਾਣੀ, ਨਿਤਾਣੀ, ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਅਤੇ ਕਲੰਕਣ ਗਰਦਾਨੀ ਗਈ “ਇਸਤਰੀ” ਦੇ ਉਥਾਨ, ਸਨਮਾਨ, ਸਤਿਕਾਰ, ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਠੋਸ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਗਤ-ਜਣਨੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਧੁਰਾ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗ੍ਰਿਹਸਤ-ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸਹੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਗ੍ਰਿਹਸਤ-ਸਮਾਜ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਸਕੇ, ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਸਕੇ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਹੱਡ-ਮਾਸ ਦੀ ਜਿਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਅਤੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੇਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਤਾਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਤ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਧਿਰਕਾਰਿਆ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ “ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ” ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ, ਨਿਰੋਆ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿਸਟਮ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਰਸ਼ਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਸਹਿਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਪੰਗਤ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ, ਨਿਘਰਿਆ ਲਈ ਰੈਣ-ਬਸੇਰਾ, ਆਤਮ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਲਈ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਥਾਂ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ, ਮਰੀਜ਼ਾਂ, ਬੀਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਚਕਿਤਸਾ (ਦਵਾ-ਦਾਰੂ) ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਬਣ ਗਿਆ। ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਰੱਬ ਦਾ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ “ਸਰਬਸਾਂਝੀ ਗੁਰਬਾਣੀ” ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਕੋਮਲ ਧੁਨਾਂ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹੋਏ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਾਰਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਸਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤੀ, ਰਾਣਾ ਅਤੇ ਰੰਕ, ਗਰੀਬ-ਅਮੀਰ, ਪੜ੍ਹਿਆ-ਅਣਪੜ੍ਹਿਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਵੱਲਗਣਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ-ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਸਰਬ-ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਤਾਕੀਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ “ਗੁਰਿ ਕਹਿਆ ਸਾ ਕਾਰ ਕਮਾਵਹੁ॥ ਗੁਰ ਕੀ ਕਰਣੀ ਕਾਹੇ ਧਾਵਹੁ॥” ਮਹਾਨ ਪੰਥਕ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, “ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਕਰਮੁ ਏਹੁ ਗੁਰ ਫਰਮਾਏ ਗੁਰ ਸਿਖ ਕਰਣਾ॥ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਗੁਰੁ ਸਿਖ ਗੁਰ ਸਰਣਾ” ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਕਮਾਉਣੀ “ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ” ਉੱਤੇ ਤੁਰਨ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: “ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਬਰੀਕ ਹੈ ਸਿਲ ਚਟਣੁ ਫਿਕੀ। ਤ੍ਰਿਖੀ ਖੰਡੇ ਧਾਰ ਹੈ ਉਹੁ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ। ਭੂਤ ਭਵਿਖ ਨ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਿ ਮਿਕਣਿ ਮਿਕੀ।” ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਲਈ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਖਿਮਾ ਆਦਿ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗਹਿਣੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਫਰਮਾਨ ਹੈ, “ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਦਇਆ ਕਮਾਵੈ ਏਹੁ ਕਰਣੀ ਸਾਰ॥” ਪਰੰਤੂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ “ਅਵਰ ਉਪਦੇਸੈ ਆਪਿ ਨ ਕਰੈ॥ ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਜਨਮੈ ਮਰੈ॥” ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਖਤਿਆਰ ਅਤੇ ਧਾਰਨ

ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ “ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਕਰਣੀ” ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ “ਮਿਸਾਲੀ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ” ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ, “ਰਾਜ ਮਹਿ ਰਾਜੁ ਜੋਗ ਮਹਿ ਜੋਗੀ॥ ਤਪ ਮਹਿ ਤਪੀਸਰੁ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮਹਿ ਭੋਗੀ॥ ਅਤੇ “ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੋਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥ ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥” ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ-ਸੂਰਮਿਆਂ, ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੰਗ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਵਿਖਾਏ। ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਕੇਵਲ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਉਹ ਵੀ ਉੱਤਮ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸੂਰਾ ਅਤੇ ਵਰਿਆਮ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ “ਨਾਨਕ ਸੋ ਸੂਰਾ ਵਰਿਆਮੁ ਜਿਨਿ ਵਿਚਹੁ ਦੁਸਟੁ ਅਹੰਕਰਣੁ ਮਾਰਿਆ॥ ਤਥਾ “ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥ ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥” ਦਾ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ “ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਹਿਜਤਾ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਉਦਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੋਣਾ।” ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, “ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ॥ ਧਿਆਇਦਿਆ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੁ ਮਿਲੁ ਨਾਨਕ ਉਤਰੀ ਚਿੰਤ॥”। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਵਿਣੁ ਸੇਵਾ ਧ੍ਰਿਗੁ ਹਥ ਪੈਰ ਹੋਰ ਨਿਹਫਲ ਕਰਣੀ।” ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੁਝ ਇਕ ਅਖੌਤੀ ਉੱਤਮ ਜਾਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਜਾਰੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਠੇਕੇਦਾਰੀ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਅਤੇ ਅਛੂਤ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਅਖੌਤੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨੀਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਸਨਮਾਣ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੇ “ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ” ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ “ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਗਤ” ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕੋ ਸਥਾਨ (ਸਤਿਸੰਗਤ ਵਿਚ) ਇਕਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਲੰਗਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ, ਪਾਠ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੋਈ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਸਤਸੰਗਤਿ ਕੈਸੀ ਜਾਣੀਐ॥ ਜਿਥੈ ਏਕੋ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੀਐ॥” ਹੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਖਾਣ, ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ, ਉਠਣ, ਬੈਠਣ, ਸੋਚਣ ਆਦਿ। ਭਾਵ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੱਚ

ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਨਾਏ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਸਚੁ ਖਾਣਾ ਸਚੁ ਪੈਨਣਾ ਸਚੇ ਹੀ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ॥

ਸਦਾ ਸਚਾ ਸਾਲਾਹਣਾ ਸਚੈ ਸਬਦਿ ਨਿਵਾਸੁ॥

ਸਭੁ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਪਛਾਣਿਆ ਗੁਰਮਤੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ” ਅਤੇ “ਤੂੰ ਸਾਝਾ ਸਾਹਿਬੁ ਬਾਪੁ ਹਮਾਰਾ॥” ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕੋ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਥਾਂ, ਇਕਸਾਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ “ਰਾਣਾ ਰੰਕ ਬਰਾਬਰੀ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਗਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਲਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ “ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤ ਪਾਛੇ ਸੰਗਤ” ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਮਿਤ ਵੱਡੀ ਜਗੀਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਦਮ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਿਰਕਾਰੀ, ਅਬਲਾ, ਨਿਮਾਣੀ, ਨਿਤਾਣੀ ਅਤੇ ਕਲੰਕਣ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਔਰਤ ਦਾ ਅਸਲੀ, ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਔਰਤ ਸਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਪੱਥ-ਪਰਦਰਸ਼ਕ ਰੋਲ ਨਿਭਾ ਕੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ ਇਸ “ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ” ਨੂੰ ਜੱਗ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਇਸ “ਸਿੱਖ ਕ੍ਰਾਂਤੀ” ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਰਿਹਾ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਪਦੇਸ਼ “ਅਨਦਿਨੁ ਰਾਮ ਕੇ ਗੁਣ ਕਹੀਐ॥ ਸਗਲ ਪਦਾਰਥ ਸਰਬ ਸੂਖ ਸਿਧਿ ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਲਹੀਐ॥ ਰਹਾਉ॥ ਆਵਹੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰਾਨ ਸੁਖਦਾਤੇ ਸਿਮਰਹ ਪ੍ਰਭੁ ਅਬਿਨਾਸੀ॥ ਅਨਾਥਹ ਨਾਥੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਘਟ ਵਾਸੀ॥ ਗਾਵਤ ਸੁਨਤ ਸੁਨਾਵਤ ਸਰਧਾ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪੀ ਵਡਭਾਗੇ॥ ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਮਿਟੇ ਸਭਿ ਤਨ ਤੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਲਿਵ ਜਾਗੇ॥” ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਹਿਤ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਾਮ ਜਪਿਆਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ-ਵਾਕ ਹੈ, “ਕਲ ਮੈ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ ਜਾਹਿ ਜਪੈ ਗਤਿ ਪਾਵੈ॥ ਅਉਰ ਧਰਮ ਤਾ ਕੈ ਸਮ ਨਾਹਨਿ ਇਹ ਬਿਧਿ ਬੇਦੁ ਬਤਾਵੈ॥” ਤਥਾ “ਸੂਖ

ਸਹਜ ਆਨਦੁ ਘਣਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਉ॥ ਗਰਹ ਨਿਵਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਪਣਾ ਨਾਉ॥” ਭੁੱਖੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾ ਕੇ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਅਰੰਭੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਇਕ ਸੰਸਥਾ “ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਕਾ” ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। “ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਕਾ” ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਨਾਲ ਵੀ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਭਿੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਢੇਡ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸੀ ਜੋ ਅਦਭੂਤ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੁਣ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ ਅਜੋਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੂਲ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਏ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਰੇ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ, ਸਮਰੱਥਾ, ਬਲ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਬਖਸ਼ਣ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰੀਪੇਖ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੀਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਮਿਸਾਲੀ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ। ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ “ਇਸਤਰੀ” ਬਾਰੇ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਜਣਨੀ, ਜਗਤ ਦੀ ਜਣਨੀ, ਅਖੌਤੀ ਨਿਹਕਲੰਕ ਰਾਜਿਆਂ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜਣਨੀ, “ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥” ਅਤੇ “ਨਿਜ ਭਗਤੀ ਸੀਲਵੰਤੀ ਨਾਰਿ॥ ਰੂਪਿ ਅਨੂਪ ਪੂਰੀ ਆਚਾਰਿ॥ ਜਿਤੁ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵਸੈ ਸੋ ਗ੍ਰਿਹੁ ਸੋਭਾਵੰਤਾ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜੰਤਾ॥” ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਦੀ ਪੁੰਜ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਧਿਆਪਕ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਪੱਥ-ਪਰਦਰਸ਼ਕ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਦੂਤ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖਾਣ “ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਸਚੁ ਸੰਤਤਿ ਪੂਤ॥ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸੁਘੜ ਸਰੂਪ॥ ਇਛ ਪੂਰੇ ਮਨ ਕੰਤ ਸੁਆਮੀ॥ ਸਗਲ ਸੰਤੋਖੀ ਦੇਰ ਜੇਠਾਨੀ॥ ਸਭ ਪਰਵਾਰੈ ਮਾਹਿ ਸਰੇਸਟ॥ ਮਤੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਰ ਜੇਸਟ॥” ਆਦਿ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ “ਮਾਂ ਇਸਤਰੀ” ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦਾ-ਫਿਰਦਾ

ਅਤੇ ਜਿਉਂਦਾ-ਜਾਗਦਾ ਰੱਬ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਇਕ ਗੁਣ “ਇਸਤਰੀ ਮਾਂ” ਨੂੰ ਵੱਧ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ (੩੨) ਬਤੀਂ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੀ ਤਫਸੀਲ ਇਉਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:-

(੧) ਸੁੰਦਰਤਾ (੨) ਸਵੱਛਤਾ (੩) ਲੱਜਾ (੪) ਚਤੁਰਾਈ (੫) ਵਿਦਿਯਾ (੬) ਪਤੀ-ਭਗਤੀ (੭) ਸੇਵਾ (੮) ਦਯਾ (੯) ਸਤਯ (੧੦) ਪ੍ਰਿਯ ਬਾਣੀ (੧੧) ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ (੧੨) ਨਿਮਰਤਾ (੧੩) ਨਿਸ਼ਕਪਟਤਾ (੧੪) ਏਕਤਾ (੧੫) ਧੀਰਜ (੧੬) ਧਰਮ-ਨਿਸ਼ਠਾ (੧੭) ਸੰਯਮ (੧੮) ਉਦਾਰਤਾ (੧੯) ਗੰਭੀਰਤਾ (੨੦) ਉੱਦਮ (੨੧) ਰਾਗ (੨੨) ਕਾਵਯ (੨੩) ਚਿਤ੍ਰ (੨੪) ਔਸ਼ਧ (੨੫) ਸੂਰਬੀਰਤਾ (੨੬) ਰਸੋਈ (੨੭) ਸਿਉਣਾ (੨੮) ਪਰੋਣ (੨੯) ਵਿਦਿਆ (੩੦) ਪਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਯਥਾ ਜੋਗ ਸੰਵਾਰਨਾ (੩੧) ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ (੩੨) ਘਰ ਆਏ ਪਰਹੁਣਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ-ਮਾਨ ਕਰਨਾ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ “ਇਸਤਰੀ” ਹੋਵੇਗੀ ਉਹ ਘਰ-ਗ੍ਰਹਿ ਸਵਰਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਪਰਉਪਕਾਰ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੋਣਗੇ। ਅਜਿਹੀ “ਬੀਬੀ” ਬਾਰੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਧੰਨੁ ਸੁ ਗ੍ਰਿਹੁ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਸੁਖੇ ਸੁਖਿ ਵਿਹਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਸੁਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਸਨ। ਆਓ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੀਏ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਉਦੋਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਨਗਰ ਸੰਘਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਨ ੧੫੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਊ, ਸਾਧੂ, ਮਿਠਬੋਲੜਾ ਅਤੇ ਮਸਤ ਸੁਭਾਅ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਲਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਖੀਵੀ ਰੱਖਿਆ। ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਵ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸੀਲ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਸੁਭ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਘਰ-ਪਰਵਾਰ

ਵਿਚ ਆਏ-ਗਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਣਾ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਦਾ ਨਿਤ ਕਰਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਵਿਰਾਈ ਜੋ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਨੇਤੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਾਸ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਵੀ ਨੇੜਲੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ, ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨਾਲ ੧੬ ਮੱਘਰ ਸੰਮਤ ੧੫੭੬ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੫੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਵੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨਾਲ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਂਝ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਂਝ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੋਚ, ਸੁਭਾਅ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਂਝ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਵ-ਦੰਪਤੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੋੜੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਹੰਗਤਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਹ “ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ” ਬਣ ਗਏ।

ਸੁਖੀ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਧੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾਸੂ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੯ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੫੮੯ ਬਿਕਰਮੀ, ਬੀਬੀ ਅਨੋਖੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੯ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਾਸੂ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੫੯੪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੫੯੫ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਦੋਹਾਂ ਜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ।

ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਯਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਜਿੱਥੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਰ ਦਰਸ਼ਨ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਤਮਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਲੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਅੰਤ ਉਹ ਸੁਭਾਗਾ ਦਿਹਾੜਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਹੋਈ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਕਰਤਾਰ ਪੁਰਿ ਕਰਤਾ ਵਸੈ) ਚਲੇ ਗਏ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ “ਸਾਈ ਵਸਤੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ਜਿਸੁ ਸੇਤੀ ਮਨੁ ਲਾਇਆ॥” ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਵਸਤੂ ਸੱਚ, ਸੰਤੋਖ, ਆਤਮਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ:

ਪੂਰਬ ਕਰਮ ਅੰਕੁਰ ਜਬ ਪ੍ਰਗਟੇ ਭੇਟਿਓ ਪੁਰਖੁ ਰਸਿਕ ਬੈਰਾਗੀ॥

ਮਿਟਿਓ ਅੰਧੇਰੁ ਮਿਲਤ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਸੋਈ ਜਾਗੀ॥

(ਪੰਨਾ ੨੦੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ (ਗੁਰੂ ਘਰ) ਦੀ ਇਹ ਮਹਿਮਾ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ “ਕਥਾ ਕੀਰਤਨੁ ਹਰਿ ਅਤਿ ਘਨਾ ਸੁਖ ਸਹਜ ਬਿਸ੍ਵਾਮੁ॥” ਦੀ ਅਨੰਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਵੀ ਮਾਈ-ਭਾਈ ਇਕ ਮਨ, ਇਕ ਚਿੰਤ ਕਰਕੇ ਮਨਸਾ ਧਾਰ ਕੇ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਨਸਾ ਧਾਰਿ ਜੋ ਘਰ ਤੇ ਆਵੈ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਜਨਮੁ ਮਰਣੁ ਮਿਟਾਵੈ॥

ਆਸ ਮਨੋਰਥੁ ਪੂਰਨੁ ਹੋਵੈ ਭੇਟਤ ਗੁਰ ਦਰਸਾਇਆ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩-੦੪)

ਜਦ ਮੰਜ਼ਲ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਰਾਹੀ ਭਟਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਰਸ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਖਡੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਘਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਆਤਮਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤਥਾ ਆਨੰਦ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸਨ, ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਫਰਮਾਨ ਹੈ, “ਆਨੰਦੁ ਆਨੰਦੁ ਸਭੁ ਕੋ ਕਹੈ ਆਨੰਦੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਜਾਣਿਆ॥ ਜਾਣਿਆ ਆਨੰਦੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਪਿਆਰਿਆ॥” ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਜ਼ਲ ਮਿਲ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਘਰ-ਗ੍ਰਿਹਸਤ-ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਾਧੂ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ

ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਜੇ ਉਹ ਗੋਦੜੀ ਪਾਏਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲੀਰਾਂ ਹੰਡਾਸਾਂ। ਜਿਸ ਹਾਲ ਰਖੇਗਾ ਉਸ ਹਾਲ ਹੀ ਰਹਾਂਗੀ।” ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ੧੫੩੨ ਈ: ਤੋਂ ੧੫੩੯ ਈ: ਤੀਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ੧੫੩੯ ਈ: ਵਿਚ “ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ॥ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਲ ਲਈਆਂ। ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਜੀਵਨ-ਸਾਥਣ ਹੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਤਨੀ ਦਾ ਗੁਣ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਘਰ-ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕਰਮ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਵੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣੇ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ “ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ” ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ, ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਜੂਠੇ ਬਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂਜਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਬਸ “ਸੇਵਕ ਕਉ ਸੇਵਾ ਬਨਿ ਆਈ॥ ਹੁਕਮੁ ਬੁਝਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਈ॥” ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਉਹ “ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥” ਹੋ ਗਏ। ਧੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਤਿ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਹਉਮੈ-ਹੰਗਤਾ-ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ (ਪਾਤਰ) ਸੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਸ ਇਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਨਾਮ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਟਿੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਪਾਤਰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਹੀ ਬਣ ਗਏ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਸਮਰਪਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਤਿਆਗ, ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਸੁੱਧ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਭਾਗੇ ਸਮੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਰਹਿਬਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਕੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵੀ

ਇਹੋ ਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਖਡੂਰ ਸਦਾ ਲਈ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਭੂਆ ਜੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਦੇਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿਣ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕਬੂਲਣ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਇਕ ਸਿਆਣੀ ਸੁਆਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇਵੱਸੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ, ਸਮੇਤ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਾਈ ਭਿਰਾਈ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਗ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੰਨੀਂ ਪਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਹੁ-ਵਾਹੁ ਕਰਦੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਵਾਪਸ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ।

ਹੁਣ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ, ਕਥਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਭੁੱਖ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬੁਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮੱਲ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਧਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ “ਧਰਮਸ਼ਾਲ” ਵਿਖੇ “ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਕਾ” ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਜੀ

ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਲਗਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹ “ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਕਾ” ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਾਲ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਪਰਸ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਰਸਮਈ ਖੀਰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਵਰਤਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਲੰਗਰ ਲਈ ਰਾਸ਼ਨ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ। ਸੰਗਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਵਰਤਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ, ਵਰਤਾਉਣ ਅਤੇ ਜੂਠੇ ਬਰਤਨਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅਨੰਦਿਤ ਹੁੰਦੇ। “ਸੇਵਾ ਕਰਤ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮੀ॥ ਤਿਸ ਕਉ ਹੋਤ ਪਰਾਪਤਿ ਸੁਆਮੀ॥” ਤਥਾ “ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਜੋ ਦੇਵਹਿ ਸੋ ਖਾਈ॥ ਨਾਨਕੁ ਗਰੀਬੁ ਢਹਿ ਪਇਆ ਦੁਆਰੈ ਹਰਿ ਮੇਲਿ ਲੈਹੁ ਵਡਿਆਈ॥” ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਉੱਤਮ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਹਿਬਰ ਦੀ ਧਰਮ-ਸੁਪਤਨੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਓ-ਭਗਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਗੁਣ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਤਥਾ ਸਿੱਖ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨਵੀਆਂ, ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਾਲੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲੀਹ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ। ਇਹ “ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ॥” ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਲੰਗਰ ਅਤਿ ਸੁਆਦੀ ਅਤੇ ਰਸੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਧੂੰਮਾਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਲੰਗਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਵੱਡੇ-ਛੋਟੇ, ਧਰਮ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਨਸਲ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਜਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਨਸਲ, ਰੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਲੰਗਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਵਰਤਾਉਣ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਪੰਗਤ ਲੱਗਦੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਸੱਜ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਲੰਗਰ, ਪੰਗਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੰਗਰ, ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਦਵਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਮੱਲ-ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਲਈ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਅਚੰਭੇ ਅਤੇ ਅਸਚਰਜਤਾ ਦੀ

ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜ ਵਰਣਾਂ, ਆਸ਼ਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ, ਉਚ-ਨੀਚ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਅਤੇ ਔਰਤ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਵਿਵਰਜਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੀਕ ਫੈਲ ਗਈ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਕਰ ਉੱਠਦਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਰਸਤੇ ਲੰਘਦੀਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਤੁਰਕੀ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੀ ਢਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਉਪਮਾ-ਵਡਿਆਈ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਆਵੇ ਇੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੰਗਰ ਛਕ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਵਾਖਾਨੇ ਤੋਂ ਦਵਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰੈਣ-ਬਸੇਰੇ ਲਈ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਘਰ-ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਸਭ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਉਂ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਬੀਰ ਜਿਹ ਦਰਿ ਆਵਤ ਜਾਤਿਅਹੁ ਹਟਕੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥

ਸੋ ਦਰੁ ਕੈਸੇ ਛੋਡੀਐ ਜੋ ਦਰੁ ਐਸਾ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਹੋ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰਦਾ ਕਹਿ ਉੱਠਿਆ ਸੀ:

ਇੱਟ ਖੜਕੇ, ਦੁੱਕੜ ਵੱਜੇ ਨਾਲੇ ਤਪੇ ਚੁੱਲ੍ਹਾ

ਇਨ੍ਹੀਂ ਗੱਲੀਂ ਰੱਬ ਵੀ ਰਾਜੀ, ਨਾਲੇ ਰਾਜੀ ਬੁੱਲ੍ਹਾ।

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਡਿਆਈ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਤਸਵੀਰ ਹਰ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਸੱਤਾ-ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਿਮਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪੜਾਲੀ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥

ਗੁਰਸਿਖਾ ਕੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਮਨਮੁਖ ਥੀਏ ਪਰਾਲੀ॥

ਪਏ ਕਬੂਲੁ ਖਸੰਮ ਨਾਲਿ ਜਾਂ ਘਾਲ ਮਰਦੀ ਘਾਲੀ॥

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਸਹੁ ਸੋਇ ਜਿਨਿ ਗੋਇ ਉਠਾਲੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਲੇ ਅਤੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਮਾਣਿਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੀਤਲ ਠੰਡ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਮ ਦੀ ਦੌਲਤ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਰਸਮਈ ਖੀਰ ਵਰਤਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਮਿੱਠ ਬੋਲੜੇ, ਉਦਾਰਚਿਤ, ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਉਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਬੂਲ ਚੜ੍ਹੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਕਰਤੀ ਘਾਲਣਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਹੀ ਐਸੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤ-ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸਾਡੀ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਸਰਬ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇਉਂ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਦਇਆ ਕਮਾਵੈ ਏਹ ਕਰਣੀ ਸਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੫੧)

ਤਬਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਭੋਜਨੁ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਜਿ ਰਜਿ ਜਨ ਖਾਹੁ॥

ਸਭਿ ਪਦਾਰਥ ਪਾਈਅਨਿ ਸਿਮਰਣੁ ਸਚੁ ਲਾਹੁ॥

ਸੰਤ ਪਿਆਰੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਅਗਮ ਅਗਾਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੬)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਅਜੋਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਕਾਇਮ-ਦਾਇਮ ਰਹੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਮਨਮੱਤੀਏ ਆਪਣੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਹਉਮੈ ਵੱਸ ਹੋਏ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਬਦਨੀਤੀ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਵਿਚ ਚੁੱਧਿਆਏ ਹੋਏ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸੁਪਨੇ ਕਦੀ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੱਦ ਦੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਪਾਸ ਜਾਂਦੇ। ‘ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

ਪਤਿ ਬ੍ਰਤ ਧਰਨ ਦ੍ਰਿੜਾ ਅਨੁਗਾਹੀ।
 ਖਾਨ ਪਾਨ ਧਾਰਨ ਸੁਧਿ ਸਾਹੀ।
 ਕਰ ਜੋਰਹਿ ਆਇਸ ਕੋ ਮਾਨਹਿ।
 ਅਧਿਕ ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਸੇਵਾ ਚਾਨਹਿ।
 ਨਿਤਿ ਪ੍ਰਤਿ ਚਹਤਿ ਪਰ ਧਨ ਪਹੁੰਚਾਵਹਿ।
 ਆਇਸ ਇ ਦਰਸ ਕੋ ਆਵਹਿ।

ਜਦੋਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਅਣਬਣ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਣੀ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਪਾਸ ਸਮੇਤ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਹਰੀ ਕੇ ਪੱਤਣ” ਵਿਖੇ ਦੁਕਾਨ ਪਾ ਲਈ ਪਰੰਤੂ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

ਰਿਦਾ ਉਦਾਸ ਲਹਿਣੇ ਕਾ ਤਬ ਹੋਇਆ।
 ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਬਚਨ ਇਹ ਢੋਇਆ।
 ਅਸੀਂ ਵਤਨ ਵਡਿਆਂ ਕੇ ਅਪਨੇ ਚਲੇ।
 ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਰਹਣਾ ਨਹੀਂ ਭਲੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸੰਘਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ੧੫੨੬ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੋੜਿਆ। ਕਦੀ ਕਿੰਤੂ-ਪਰੰਤੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਰਮਲ ਕਥਨ ਵੀ ਹੈ:

ਜਾਂ ਸੁਖੁ ਤਾ ਸਹੁ ਰਾਵਿਓ ਦੁਖਿ ਭੀ ਸੰਮੁਲਿਓਇ॥
 ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਸਿਆਣੀਏ ਇਉ ਕੰਤ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਘੁੰਡ ਕੱਢੇ ਆਉਣ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਇਹੋ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰੀਤ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਬੇਟੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੁਰੇ-ਘਰ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਅਮਰਦਾਸ ਜੋ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸੋਭਾ, ਕਾਰਜ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਮਝ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਟਿਕ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁੜਮ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਖੁਦ ਹੱਥੀਂ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਰਤਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੂਠੇ ਬਰਤਨ ਮਾਂਜਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਝਕ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬਰਤਨ ਮਾਂਜਣ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗੀ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਤਾ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟਿਆਂ ਅਤੇ ਬੇਟੀਆਂ ਅੰਦਰ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਗੁਣ ਭਰੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਪੈਕੇ ਘਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਹਰ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਸੋਜਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਹੁਪੱਖੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੁਖ-ਅਰਾਮ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ਪੜ੍ਹ ਉੱਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀ ਜੋਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਜੋ ਅਣ-ਚੋਪੜੀ, ਮੋਟੀ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਪਾਉ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਲੰਗਰ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚੜ੍ਹਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਹੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮੇਤ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਉਹ “ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ॥” ਸਦਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਤਨੀ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾਸੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਭਾਈ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਸਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ (ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ) ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਸਰਕੇ ਵੇਖਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ, ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਦੌਲਤ ਹੀ ਗਰੀਬੀ ਹੈ, ਨਿਮਰਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ

ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੁੱਕੇ-ਚੁਕਾਏ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਆਪ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਖਿਆ ਕਰੋ ਅਤੇ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਸਮਝ ਕੇ ਬਖਸ਼ ਦਿਉ ਜੀ।” (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਪਰਾਧ ਬਖਸ਼ਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰ ਦਿਓ।” ਗੁਰੂ (ਅਮਰ ਦਾਸ) ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਧੰਨ ਆਖ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਅਜੋਕੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਮਰੂ ਨਿਥਾਵੇਂ - ਅਮਰੂ ਨਿਤਾਣੇ ਅਤੇ ਅਮਰੂ ਨਿਮਾਣੇ - ਦੀ ਘਾਲ ਥਾਂਇ ਪਈ - ਸਫਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਸਹੀ ਵਾਰਸ ਮੰਨਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾਸੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਜਾਗ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਕੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰ-ਮੋਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੋਲ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਰੋਣਕ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ “ਸਭ ਪਰਵਾਰੈ ਮਾਹਿ ਸਰੇਸਟ” ਕਰਕੇ ਮੰਨੇ ਗਏ।

ਭਾਵੇਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਕਾਫੀ ਬਿਰਧ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ। “ਭਉ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਨੀਚੁ ਸਦਾਏ॥ ਤਉ ਨਾਨਕ ਮੋਖੰਤਰੁ ਪਾਏ॥” ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਸਫਲ ਜੀਵਨ

ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਆਵਾਗਵਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰਕੇ ਸੰਨ ੧੫੮੨ ਈ: ਵਿਚ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਬੇਅੰਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਸਤਰੀ” ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਦਗੁਣ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਅਤੇ ਗ਼ਲਤ-ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮਾਜਿਕ-ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇਕ ਪਹੀਏ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤਥਾ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੰਮੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਬਿਸਮਾਰਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੌਮਾਂ ਰਸਾਤਲ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਾਂਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਟੀਆ, ਮੰਦਾ ਅਤੇ ਨੀਚ ਸਮਝਾਂਗੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਕੇਗਾ? “ਮਾਤਾ” ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਪੱਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਹੀ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜ਼ਲੀਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਘਿਰਣਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੀਣ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਕਿਹਾ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਆਪਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ “ਮੁਕੰਮਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ” ਲਿਆਉਣਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ “ਇਸਤਰੀ” ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਸਰਲ, ਸਭਿਅਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ, ਮਿਸਾਲੀ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਜੀਵਨ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੀ ਇੱਛਾ-ਸ਼ਕਤੀ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ,

ਸੇਵਾ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸਾਡੀ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਨੌਜੁਆਨ ਬੱਚੀਆਂ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੰਗੇਜਵਾਦ, ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ, ਨਸ਼ਿਆਂ 'ਚ ਗ਼ਲਤਾਨ ਜੀਵਨ, ਕਾਮ-ਚੇਸ਼ਟਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੰਜਮ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਅਤਿ ਦੇ ਕਾਮੁਕ ਜੀਵਨ ਕਾਰਨ “ਸਵੈ-ਸੰਜਮ ਦੀ ਰੇਖਾ” ਦਾ ਮਿਟ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਨਿੱਘਰਿਆ ਅਤੇ ਅਸਭਿਅਕ ਜੀਵਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਪਣ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ ਨਮੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਘੋਰ ਮਾਯੂਸੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਐਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਪਸ਼ੂ ਜਾਂ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸੰਜਮ ਹੈ, ਸਹਿਜ ਹੈ, ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਤੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਮਿਆਰੀ, ਮਿਸਾਲੀ, ਸਭਿਅਕ, ਸੰਜਮੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ! ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਇਕ ਨੇਕਦਿਲ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਇਸਤਰੀ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਇਕ ਸੁਹਿਰਦ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖੀ ਸੁਪਤਨੀ, ਇਕ ਹਮਦਰਦ ਅਤੇ ਸੁਯੋਗ ਮਾਤਾ, ਇਕ ਨਿਪੁੰਨ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਕ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਰੂਹ ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਵਹਿੰਦਾ ਦਰਿਆ ਪਹਿਲੇ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ‘ਖੀਵੀ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਸਤ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਲਗਨ ਵਿਚ ਲੀਨ, ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਦੈਵੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰੰਗੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਉੱਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁਣ ਪੂਰੇ ਢੁੱਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਖੀਵੀ ਉੱਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ “ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ” ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੁਲਖਣੀ ਦੇ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਔਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਸੂਹੈ ਵੇਸਿ ਕਾਮਣਿ ਕੁਲਖਣੀ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਛੋਡਿ ਪਰ ਪੁਰਖ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ॥ ਓਸੁ ਸੀਲੁ ਨ ਸੰਜਮੁ ਸਦਾ ਝੂਠੁ

ਬੋਲੈ ਮਨਮੁਖਿ ਕਰਮ ਖੁਆਰੁ॥” ਅਤੇ ਸੀਲ, ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

ਜਿਸੁ ਪੂਰਬਿ ਹੋਵੈ ਲਿਖਿਆ ਤਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਭਤਾਰੁ॥

ਸੂਹਾ ਵੇਸੁ ਸਭੁ ਉਤਾਰਿ ਧਰੇ ਗਲਿ ਪਹਿਰੈ ਖਿਮਾ ਸੀਗਾਰੁ॥

ਪੇਈਐ ਸਾਹੁਰੈ ਬਹੁ ਸੋਭਾ ਪਾਏ ਤਿਸੁ ਪੂਜ ਕਰੇ ਸਭੁ ਸੈਸਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਦੰਪਤੀ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹਉਮੈ, ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਹੰਗਤਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਵਪਾਰ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ੫੦ ਫੀ ਸਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਸੀ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਕੁਝੜਣ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਈ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕਈ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਨੌਜੁਆਨ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਹਉਮੈ, ਹੰਗਤਾ, ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਕਾਰਨ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭੰਗ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਨੌਜੁਆਨ ਜੋੜੇ ਥਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਲੜਕੇ ਜਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਹੱਥ-ਕੰਡੇ ਅਪਣਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਤਿ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਭਰੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਬੇਟੀ, ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਤਨੀ, ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਤਾ, ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਪ੍ਰਥਮ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਲੀਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਸਾਡੀਆਂ ਨੌਜੁਆਨ ਬੱਚੀਆਂ, ਮਾਤਾਵਾਂ, ਭੈਣਾਂ, ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀਆਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ-ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਨੌਜੁਆਨ ਬੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਲਈ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਜਾਂ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹਨ।

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ...

—ਬੀਬੀ ਮਨਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਣੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਈ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ 'ਜੀਵਨ ਦਾਤੀ', ਕਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖਾਂ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀ 'ਜੀਵਨ ਰਾਖੀ' ਤੇ ਕਦੇ ਪਤਨੀ ਬਣ ਕੇ ਉਮਰ ਭਰ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਲੀ 'ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ' ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਗੁਥਲੀ ਹੈ ਇਸਤਰੀ।

ਔਰਤ ਏਕ-ਰੂਪ ਅਨੇਕ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅੱਜ ਤਕ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਈ ਸੰਤਾਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਉਣੇ ਪਏ ਹਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਡੋਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ' ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਹੋ ਇਸਤਰੀ ਰਾਜੇ ਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਲਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਦੁਖ-ਸੁਖ 'ਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਕਿਉਂ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਕਈ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਓਨੀ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦੀ

* ਪਿੰਡ ਬੁਲੇਵਾਲ, ਡਾਕ: ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਮੱਝਾ ਸਿੰਘ, ਤਹਿ: ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ-੧੪੩੫੧੮.

ਤੁਲਨਾ ਸੱਪਣੀ ਅਤੇ ਅੱਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਡਾਂ, ਬੱਕਰੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਚਿਆ। ਮੁਗ਼ਲ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਔਕੜਾਂ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਝੱਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਚਾਰ ਪੋਤਰਿਆਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ੪੦ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤੇ ਕਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਾਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੋਲ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ 'ਮਾਂ' ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਮਿਸਟਰ ਅਬਰਾਹਮ ਲਿੰਕਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਹਾਂ ਜਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਰਗੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਾਂ'। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਘਣਛਾਵਾਂ ਬੂਟਾ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਏ,
ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਛਾਂ ਉਧਾਰੀ ਰੱਬ ਨੇ ਸਵਰਗ ਬਣਾਏ।
ਬਾਕੀ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੂਟੇ, ਜੜ੍ਹ ਸੁੱਕਿਆਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ,
ਐਪਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੁਰਝਾਇਆਂ, ਇਹ ਬੂਟਾ ਸੁੱਕ ਜਾਏ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਡੋਰ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਔਰਤ ਗੁੰਮਨਾਮੀ ਦੇ ਹਨੇਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਕੇ ਅੱਜ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨ 'ਚ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਖੇਤਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਮੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਖੇਤਰ 'ਚ ਅੱਵਲ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਹ ਉੱਚ ਅਫ਼ਸਰ, ਡਾਕਟਰ, ਵਕੀਲ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਵਿਗਿਆਨੀ, ਪਾਇਲਟ, ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ 'ਚ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਅੱਜ ਹਰ ਖੇਤਰ 'ਚ ਆਪਣੀ ਧਾਂਕ ਜਮਾਈ ਬੈਠੀ

ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਰੱਜ ਕੇ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਏਨੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਕੌੜੀ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਫੇਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਕਈ ਐਸੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਕਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੱਕ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਾਣਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ ਵਰਗੀ ਜੂਨ ਹੰਢਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਕਈ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ, ਪੱਛੜੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਕਿਤੇ ਦਾਜ ਦੀ ਲਾਹਨਤ, ਕਿਤੇ ਪੁੱਤਰ-ਮੋਹ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਕਿਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ, ਕਿਤੇ ਘਟੀਆ ਸੋਚ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਿਰਦਾਰ, ਕਿਤੇ ਈਰਖਾ ਦੀ ਜਲਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ, ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ, ਪੱਖੇਰੂ-ਸੋਚ ਅਤੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿਵਾ ਬਲਣ ਦਾ ਸੇਕ ਅਤੇ ਧੂੰਆਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਉੱਠਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਕੌੜੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀ ਬਾਬਤ ਲਿਖੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਿ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

...ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ

—ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ‘ਪਿਆਸਾ’*

ਟੂਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਡਾਕ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨਜਾਣ ਬੀਬੀ ਦਾ ਵੀ ਪੱਤਰ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕਥਾ-ਵਿਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਕੇ, ਅੱਜ ਦੀ ‘ਮਾਂ’ ਦੀ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ‘ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਵਾਰਤਾ ਦੇ ਮੂਲ-ਤੱਤ ਅਰਥਾਤ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਂ’ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਚਾਰ-ਬਿੰਦੂ ‘ਤੇ ਹੀ ਕਿੰਤੂ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਅਪਰੇਖ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸ ਦਾ ਪੱਤਰ (ਅੱਖਰ-ਬ-ਅੱਖਰ) ਚਿੰਤਕਾਂ ਤੇ ਸਜਗ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਕਿੰਤੂ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ‘ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ’ ਦੇ ਗੁਰ-ਵਾਕ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਸੋ ਪੇਸ਼ ਹੈ ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਤਰ:

ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਗਿਆਨੀ ਜੀਉ,

ਗੁਰੂ ਫਤਹ!

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਸਾਡੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਥਾ-ਵਿਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਲਈ ਮਾਂ ਦੀ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ/ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਬੋਧ, ਬਹੁਤ ਸੁਚੱਜੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।

ਅਜਿਹੇ ਅਮੁੱਲੇ ਵਿਚਾਰ ਅਕਸਰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੀ ਅੱਜ ਉਸ ਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਵੀ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਹੈ?

ਅੱਜ ਜਦ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਸਮਾਜ-ਦਰਦੀ, ਚਿੰਤਕ/ਵਿਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਲਈ ਨਾਰੀ (ਮਾਂ) ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫਾਰਮੂਲਾ-ਬਧ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਆਕਾਸ਼ਾਚਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ;

* # ੨੨, ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਰਕ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਪੁਰਾਣੀ ਛਾਨੀ ਰੋਡ, ਵਡੋਦਰਾ-੨

ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਮੇਰੇ ਵੀਰਨੋ, ਮਾਂ, ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਕ ਪਦ ਹੈ। ਸੋ ਇਹੋ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਗੱਲ ਨਾਰੀ-ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਇਕ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਪੁਰਸ਼-ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦਾ ਘਾੜਾ ਤੇ ਨੀਤੀ-ਨਿਰਧਾਰਕ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹਰ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਫਲਤਾ ਲਈ... ਵਿਚਾਰੀ ਨਾਰੀ!

ਪੁਰਾਤਨ ਮਨੀਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਪੂਰਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵੇਲ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਰਧਾਂਗਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਸੱਚ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਉਚਿਤ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ?

ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ/ਆਚਾਰ ਦੇ, ਮਾਤਰ ਦੇ ਨਖ਼ਿਲਸਤਾਨ ਰੂਪੀ ਖੰਡ ਦਿਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਾਰੀ-ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਰੇਤ ਹੀ ਉੱਡਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵੈਦਿਕ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਪਨਿਸ਼ਦ-ਕਾਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਨਾਰੀ ਗਰਿਮਾ ਦੀ ਅਵਨਤੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਰੂਪੀ ਧੁਰੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਦੱਖਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਕਿਸੇ ਬੰਧੂਆ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਾਂ ਗੁਲਾਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੁਣੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਕਿ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਸੋਚ/ਸਮਝ/ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਲਈ ਸਦਾ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਾਰਣ ਜਾਂ ਗੰਢ-ਗੰਥੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਤਾ ਦੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਕ੍ਰਿਤੀ 'ਨਾਰੀ' ਨੂੰ 'ਪਲੇਟੋ' ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਨਰ ਤੋਂ ਹੀਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮਹਾਨ ਸੁਕਰਾਤ' ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਮਨੂੰ ਜੀ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਛੂਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟੀਆ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਨਾਰੀ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਨਿਰੀਹ-ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤਾਂ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪਤੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿਚ ਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮੋ-ਕਰਮ 'ਤੇ।

ਹਤ-ਭਾਗੀ ਨਾਰੀ ! ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਵਜੋਂ, ਕੰਨਿਆ-ਦਾਨ ਦਾ ਕਥਿਤ ਮਹਾਂਦਾਨ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਸੁਭ ਅਵਸਰ, ਮੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪਤਨੀ-ਦਾਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ। ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਾਰੀ ਜਨਮ ! ਜਦੋਂ ਪਤਨੀ ਜੂਏ 'ਤੇ ਲਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ੇਧ ਲੈਣ ਲਈ, ਭਰੀ ਰਾਜ-ਸਭਾ ਵਿਚ ਧਰਮਾਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਿਆਂ ਹੱਥੋਂ, ਨਗਨ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਇਸ ਗਾਥਾ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜੂਏ 'ਤੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਜਿਹੇ, ਧਰਮ-ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜ-ਸਭਾ ਵਿਚ ਵਿਦੁਰ ਜਿਹੇ ਭਗਤ-ਜਨ ਤੇ ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ ਜੀ ਜਿਹੇ ਕਰਣਧਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਸੁਖ ਨਾਲ ਭੀਸ਼ਮ ਪਿਤਾਮਾ ਜੀ ਵੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੁੰਤੀ, ਦਰੋਪਦੀ ਤੇ ਗੰਧਾਰੀ ਆਦਿ ਨੇ ਜੋ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭੋਗੀ, ਉਹ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੁਆਪਰ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਟੀਸਾਂ ਨੇ। ਸਤਿਯੁਗ ਦੀ ਅਹੱਲਿਆ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਤੋਂ ਕੌਣ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ, ਸਰਾਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਪੱਥਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਇੰਦਰ ਦੇਵ ਜੀ, ਕਰ-ਕਰਾ ਕੇ ਦੋਸ਼-ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ। ਹਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਅਹੱਲਿਆ 'ਤੇ ਐਨੀ ਕਿਰਪਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਛੋਹ ਲਈ ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁੱਗ ਪਹਿਲੋਂ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਹੱਲਿਆ ਸਰਾਪ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ? ਇਹ ਸਤਿਯੁਗ ਦਾ ਨਿਆਂ ਹੈ ਜੋ ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁੱਗ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਇਆ। ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁੱਗ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਬਲਿਹਾਰੀ, ਵਿਚਾਰੀ ਸੀਤਾ ਜੀ ਜੋ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋਈ। ਯੁੱਗ ਦੀ ਸਲੀਬ 'ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅੱਜ ਵੀ ਯਥਾਵਤ ਹੈ।

ਬੁੱਧ ਮਤ, ਈਸਾਈ ਮਤ ਕੀ ਇਸਲਾਮ ਵੀ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪੱਖ-ਪਾਤੀ ਹੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਗੁਣਾ ਹੀ ਪਿਆ।

ਸੈਕਸਪੀਅਰ ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੇਖਕ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਦੀ ਮੂਰਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਸੱਚ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀ ਨੇ ਨਾਰੀ-ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਗਾਥਾ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੋ ਕੇ ਨਿਬੜੇਗੀ।

ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਚਲਨ-ਅਨੁਸਾਰ, ਕਦੇ 'ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਜਾਤ' ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਮੋੜਾ ਖਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ.... ਕਿਹੀ ਖੁਸ਼ਫਹਿਮੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹੇ ਦਿਵਾ-ਸੁਫਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੂਰਖਾਂ ਦਾ ਸਵਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਅਧੀਰ ਵੀਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਰਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਨਾਰੀ ਦੇ ਪੱਖ 'ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਨਹੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਨਾਰੀ-ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ

ਦੁੱਧ ਦੀ ਧੋਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਹੱਦਾਂ ਤੋੜਨੋਂ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਵਾਦ ਸਰੂਪ ਜਾਂ ਆਟੇ ਵਿਚ ਲੂਣ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅਧਿਕਤਰ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਯਾ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹੋਈਆਂ। ਵਿਸ਼-ਕੰਨਿਆਵਾਂ, ਨਗਰ ਵਧੂ, ਦੇਵ ਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਚਕਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਣਕ ਪਿੱਛੇ ਕੌਣ ਕਿਹਾ ਜਾਏਗਾ? ਧਰਮ, ਨੀਤੀ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਲੀਕਿਆ ਚਿਤ੍ਰਿਆ ਐਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਖੁਜਰਾਹੋ ਤੇ ਕੋਨਾਰਕ ਜਿਹੇ ਮੰਦਰਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਿਮਾ ਕਰਨਾ, ਕੁਝ ਖਰੂਵੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਾਲਤਾ ਨਹੀਂ। ਔਰਤ, ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਮਾਨਸ ਅਰਥਾਤ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਉੱਕਰ ਗਈ। ਨਾਰੀ-ਚਲਿੰਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨੋਕਲਪਿਤ ਰੰਗ-ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ, ਅੱਜ ਵੀ ਚਟਕਾਰੇ ਲੈ ਕੇ ਕਹੇ-ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਕੇਵਲ 'ਕਾਮ' ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਅਰਥਾਤ ਭੋਗ ਦੀ ਜਿਣਸ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ।

ਸਮੇਂ ਨੇ ਕਰਵਟ ਲਈ ਤੇ ਵੈਦਿਕ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਯੁੱਗ-ਪਲਟਾਊ ਵਿਭੂਤੀ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਕਥਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਆਦਰ-ਮਾਨ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੀਮਹਿ ਰਾਜਾਨ' ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲੇ ਨੌਂ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਨਾਰੀ-ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਮਤ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ-ਪਾਤ ਹੋਇਆ। ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੱਬੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਜਿਹੇ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋਏ ਉੱਥੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ, ਬੀਬੀ ਪਾਲ ਜੀ, ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ (ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ), ਮਹਾਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ), ਰਾਣੀ ਦਯਾ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜਿਹੀਆਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ।

ਲੱਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਸੁਨਹਿਰੀ-ਕਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਣਿਆ। ਇਹੋ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ 'ਮਾਂ'

ਪ੍ਰਤੀ ਵੰਗਾਰ ਰੂਪੀ ਬਚਨ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸਾਰਥਕ ਰਿਹਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਤੀ ਤੇ ਪਤਨੀ ਦੇ, ਦੈਵੀ ਗੁਣ, ਪ੍ਰੇਮ-ਮਈ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ‘ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ... ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦ-ਬਧ ਕੀਤਾ। ਵੈਸੇ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ‘ਨਾਰੀ’ ਦਾ ਅਵਲੰਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁਰਸ਼ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨਾਰੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ‘ਠਾਕੁਰ ਏਕੁ ਸਬਾਈ ਨਾਰਿ’ ਫਿਰ ਵੀ ‘ਨਰ’ ਦਾ ਥੋਥਾ ਅਹਿਮ ਸਤਵੇਂ ਆਕਾਸ਼ ‘ਤੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ‘ਪੁਰਖ ਮਹਿ ਨਾਰਿ ਨਾਰਿ ਮਹਿ ਪੁਰਖਾ’ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਦੇ ਸਾਰ ‘ਤੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਨਰ ਦੇ ਵਜੂਦ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦਾ ਤੱਤ-ਗੁਣ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਬਾਰੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਰੁਲਾਇਆ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਮੇਰਾ ਮੰਤਵ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਅਨਿਆਂ-ਪੂਰਣ ਵਰਤਾਵ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਫਿਜ਼ਾ ਰਾਸ ਨਾ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਅਰਥਾਤ ਪਿੰਜਰੇ ਦੀਆਂ ਚਮਕਦਾਰ ਤੀਲਾਂ ‘ਤੇ ਮੋਹੀ ਗਈ।

ਨਾਰੀ ਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੰਦ ਭਾਗ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਫਿਰ ਉਸੇ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਜਾ ਫਸੀ!

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਉਸੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਿਆਨਦੇ ਹੋਏ ਇਉਂ ਸ਼ਬਦ-ਬਧ ਕੀਤਾ ਸੀ:

ਰੰਨਾ ਹੋਈਆਂ ਬੋਧੀਆ ਪੁਰਖੁ ਹੋਇ ਸਈਆਦ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੨)

ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਕਾਵਾਂ ਰੋਲੀ ਪਈ ਹੋਵੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਤ-ਨਵੀਆਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਅਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ‘ਤੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਇਸ ਦਾ ਪਾਜ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਹਕੀਕਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਘਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬਾਹਰ, ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਅਬੋਧ ਕਿ ਅਧੋੜ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਜਾਣ, ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਬੀਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਜਾਣਗੇ। ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੀ ਖਿਝ ਜਾਂ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਨਾਰੀ ‘ਤੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਅੱਜ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਘਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ‘ਤੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕਾਈ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਤ੍ਰਹਿਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੀਖ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸ ‘ਤੇ ਵੀ ਇਕਮਤ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ਜਦ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿਰੰਤਰ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਕ ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ ਲਈ 'ਨਾਰੀ' ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਨਾਰੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਨਾ ਕਦੇ ਸੀ, ਨਾ ਹੈ। ਵਿਧੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਤਾਂ ਵਿਧੀ-ਕਰਤਾ ਹੀ ਜਾਣੇ, ਪਰ ਭਗਤ, ਦਾਤਾ ਜਾਂ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਭਾਗੀਆਂ ਕੁੱਖਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਭੈਅ-ਮੁਕਤ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ।

ਆਮ ਵਰਤਾਵੇ ਤੋਂ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵਿਵੇਕ-ਬੁੱਧੀ ਗਵਾਚ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਤਾਂ ਅਧਿਕਤਰ, ਪੁਰਸ਼ ਲਈ ਭੋਗ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣਾ ਹੀ ਮਿੱਥ ਲਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਤੇ ਚਤੁਰ ਪੁਰਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਦੀ ਮਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਿੱਤ-ਨਵੇਂ ਹੱਥਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਗਤ-ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਸਪਰਧਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਗਰ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ— ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵਿਕਾਊ ਹਰ ਵਸਤੂ ਲਈ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇਹ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ, ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਉਹ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਗਤ, ਦਾਤਾ ਜਾਂ ਸੂਰਮਾ ਜੰਮਣ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਹੈ? ਕਦੇ ਬੱਚਾ, ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ, ਨਾਨੀ-ਦਾਦੀ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ/ਕਥਾਵਾਂ/ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਸ਼ੁਸ਼ੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੂਹਾ-ਦੌੜ ਵਿਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੱਚਰ ਗਾਣਿਆਂ ਦੀ ਧੁਨ ਕੰਨੀਂ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਥਿਰਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਢਾਲਣਾ ਕਿ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਧਨ-ਉਪਰਾਜਨ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਓ! ਉਸ ਆਦਰਸ਼ ਮਾਂ ਲਈ, ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ। ਤਾਂ ਹੀ ਫਿਟਕਾਰ ਫਲੀਭੂਤ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਰਧ-ਅੰਗ, ਤੁਹਾਡਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਸ ਆਏਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤਿਤਵ, ਦੋਵਾਂ ਪੂਰਕ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਕਹਿਲਾਏਗਾ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸਾਡੀ ਅੱਜ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਾਤ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸੀ:

ਕਲੀ ਅੰਦਰਿ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨਾ ਕਾ ਅਉਤਾਰ॥

ਪੂਤ੍ਰ ਜਿਨ੍ਹਰਾ ਧੀਆ ਜਿਨ੍ਹਰੀ ਜੋਰੁ ਜਿੰਨਾ ਦਾ ਸਿਕਦਾਰ॥

ਖਿਮਾ ਜਾਚਨਾ ਸਹਿਤ
ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦਗਧ, ਅਰਧ-ਅੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ
ਇਕ ਅਨਾਮ ਨਾਰੀ

ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹੋਲੀਆਂ

—ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਉਰਾ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ)

ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਉਰਾ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਲੇਖ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਫਾਈਲਾਂ ’ਚ ਸੰਭਾਲੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ’ਚੋਂ ਇਹ ਇਕ ਲੇਖ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹਾਂ। — ਸੰਪਾਦਕ

ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, ‘ਜੋ ਕੌਮ ਮਰਨਾ ਜਾਣਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਊਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਐਸੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਐਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ, ਕਰਮਯੋਗੀ ਤੋਂ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕੇ, ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਜਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਭਿੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਾਸ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਖਿਚਵਾਉਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖ ਲਿਆ ਪਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਈਨ ਮੰਨੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਕਸ਼ ਸੀ:

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੁਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੯)

ਡਾ. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ ਬੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ‘ਸਿੰਘ ਹੋਣਾ’ ਮੌਤ-ਲਾੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਇਕ ਔਰਤ ਦੂਸਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ‘ਤੇਰੇ ਕਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ?’ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੀ, ‘ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਚਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਗਿਆ ਹੈ।’ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਮਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।*

ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ੫ ਮਈ ੧੭੩੯ ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ੧੫ ਕਰੋੜ ਨਕਦ ਤੇ ੫੦ ਕਰੋੜ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਤਖਤਿ-ਤਾਊਸ ਆਦਿ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਰ

* ਉੱਥੇ ਇਹ ਕਥਨ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਪਾਸਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ—ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਾਂਬਾਜ਼ੀ। ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਾਸਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸਿੰਘ ਸਜਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮਾਣਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। —ਸੰਪਾਦਕ

ਹੋਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੈਦੀ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੇ-ਘਰੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਤਾਂ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ:

ਘਰ ਦਰ ਟੱਬਰ ਰਾਖਤ ਨਾਵੈ। ਪਲੇ ਪਲਾਏ ਉਨ ਮੈ ਆਵੈ।
 ਚਾਰੋਂ ਵਰਣਾ ਮੈਂ ਸੇ ਕੋਈ। ਆਵਤ ਹੋਤ ਖਾਲਸਾ ਸੋਈ।...
 ਜਬ ਕੋਈ ਮਜਬ ਇਨੋ ਕਾ ਗੈਹੈਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੀ ਫਤੇ ਗਜੈਹੈਂ।...
 ਪਿਛਲਾ ਭੇਸ ਦੇੜ ਉਤਰੈਂ ਹੈਂ। ਕਛ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੇਸ ਰਖ ਵੈਹੈਂ।...
 ਇਕ ਅਕਾਲ ਕੀ ਕਰਤ ਬੰਦਗੀ। ਸਸਤ੍ਰ ਬਿਦਯਾ ਬਹੁ ਪਸਿੰਦਗੀ।
 ਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਨ ਮਜਬ ਖਾਲਸਾ। ਛੋੜ ਦੇਤ ਸਭ ਜਗਤ ਜਾਲਸਾ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਲੋਕ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਸਗੋਂ ਵਧਦੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।"

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਸਮਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਨਗੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਤਾ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

"ਤੋਂ ਇਹ ਮਾਰੇ ਨ ਮਰੈਂ ਜੀਤ ਸਕੈ ਇਨ ਕੌਨ।
 ਨਾਹਕ ਸਹਿਤ ਕਲੇਸ਼ ਤੁਮ ਦੂਖ ਦੇਤ ਇਨ ਜੌਨ।
 ਮਾਰਤ ਹੋ ਤੁਮ ਆਪ ਹੀ ਅਪਣੇ ਪੈਰ ਕੁਠਾਰ।
 ਕੁਛ ਦਿਨ ਕੋ ਸਿੰਘ ਹੋਇੰ ਹੈਂ ਭੂਪਤ ਮੁਲਕ ਮਝਾਰ।"

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਬੜਾ ਛਿੱਥਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਅਨੁਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭੁੱਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਾਲਤ ਇਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੋਲੀ-ਚੁੱਕ ਟੁੱਕੜ-ਬੋਚ, ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਔਕੜਾਂ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ

ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, "ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰਛਿਆ ਰਿਆਇਤ, ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹ, ਬਿਰਦ ਕੀ ਪੈਜ, ਪੰਥ ਕੀ ਜੀਤ, ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਹਾਇ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ, ਬੋਲੇ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।"

‘ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਤੇ ‘ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ’ ਵਾਕੰਸ਼ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ।

ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰਦੀਆਂ ਵੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਇਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ੧੭੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਫੌਜਦਾਰ ਜਲੰਧਰ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਅਤ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬੇਈਮਾਨੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, "ਮੁਲਾਕਾਤ ਤਾਂ ਹਮਾਰੀ ਤੁਮਾਰੀ ਲੜਾਈ ਕੇ ਸੈਦਾਨ ਮੇਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਔਰ ਜੌਨ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਉਹਾਂ ਛੂਟੇਂਗੇ, ਸੋਈ ਦਿਲ ਕੀ ਬਾਤ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋਵੇਂਗੀਆਂ... ਜਿਸ ਉਪਰ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਕੋ ਔਰ ਕਿਆ ਚਾਹੀਏ?... ਅਬ ਹਮ ਨੇ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਉਠਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਮ ਸੁਲ੍ਹਾ ਚਾਹਤੇ ਹੋ, ਅਰ ਆਗੈ ਉਠਾਵੇਂਗੇ ਤੇ ਮੁਲਖਗੀਰੀ ਹੋਵੇਗੀ।"

ਉਪਰਲੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੇ ਯੁੱਧ-ਵਿੰਦਿਆ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਅੰਦਰ 'ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ' ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਤੇਰੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ' ਇਕ ਬਨਾਵਟੀ ਹੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਦੋ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।"

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਹੱਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਮਯ ਹੱਲਾ' ਭਾਵ ਬਨਾਵਟੀ ਹੱਲਾ।

ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਨੂੰ 'ਲੋਹਗੜ੍ਹ' 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਮੋਰਚਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਸਰੇ ਜਥੇ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਤੀਰ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ

ਖਾਲਸਾਈ ਫੌਜਾਂ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੋਲਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਜਥੇ ਦੇ ਬਸਤਰ ਚਿੱਟੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਲ ਦੇ ਹਲਕੇ ਕੇਸਰੀ।

ਅੰਤ ਬੜੇ ਯਤਨਾਂ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਾਅ-ਪੇਚਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਹੋਈ, ਕੇਸਰੀ ਪੋਸ਼ਾਕਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਐਸਾ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਣ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੋਲੀ ਇਕ ਮੌਸਮੀ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ, ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੌਸਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਅਜੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰੁੱਖ, ਬਿਰਖ, ਬਨਸਪਤੀ ਸਭ ਖਿੜੀ ਤੇ ਮੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਸਦਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿੜੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਮਾਹ ਵਿਚ ਆਏ ਲੋਕ ਨੱਚਦੇ, ਟੱਪਦੇ, ਹੱਸਦੇ, ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਲ ਆਦਿ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਫੱਗਣ ਸੁਦੀ ੧੧ ਤੋਂ ੧੫ ਤਕ ਫਾਗ ਭਾਵ ਹੋਲੀ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤਰ ਤੇ ਗੁਲਾਲ ਨਾਲ ਹੋਲੀ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਅੰਦਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਤੇ ਯੁੱਧ-ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਖੇਡਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਹੋਲੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਮਗਰੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਚੇਤਰ ਵਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਥਾਨ 'ਹੋਲਗੜ੍ਹ' ਰਚ ਕੇ ਹੋਲਾ-ਮਹੱਲਾ ਖੇਡਣ ਦੀ ਰੀਤੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਅੱਜ ਵੀ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਨਗਰਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਮਹੱਲਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਹੱਲਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਬੁਰਜ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰੀਰਿਕ-ਕਰਤੱਬ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਨਿਹੰਗ, ਗਤਕਾ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਬੈਂਡ-ਵਾਜੇ, ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮਾਈ-ਭਾਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸਕੂਟਰ ਤੇ ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਜਥੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੫੨ 'ਤੇ)

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

-ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਜਦੋਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਵੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨਤਾਰਨ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ, ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ, ਮਾਲਵਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਦੀਪ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਨੇ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਨਗਰ ਉਸਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਜਿੱਤ ਹੋਵੇ, ਰਣਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਡਿੱਗ ਹੋਵੇ। ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਨੇ ਮਾਖੋ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਭੇਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਕਦ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ ਪਟੇ ਲਿਖਵਾਏ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ੧੬੬੫ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਰਖਵਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ 'ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ' ਰੱਖਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ। (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜਦੋਂ ਅਸਾਮ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਨੰਦਪੁਰ 'ਅਨੰਦ ਧਾਮ' ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਬਾਣੀ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਂਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਸੁਲਝਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ, ਥੁੜਾਂ ਤੇ ਲੋਚਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਜਲ ਦੀਦਾਰ ਸੁਹਣੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਬਨਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕੂਕਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸਮਰਾਟ ਸੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤੁਅੱਸਬ ਅਧੀਨ ਅੱਲਾ ਤਾਅਲਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਢਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਕਾਰਨ

* # ੫੬੮੨, ਸੈਕਟਰ ੩੮, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਜਜ਼ੀਆ ਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਿਲਕ ਜੰਝੂ ਉਤਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਠੰਠਬਰ ਗਈ। ਇਕ ਸਾਹਸੀ ਰੰਘਰੇਟੇ ਨੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਧ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਥਰੀਲੀ ਧਰਤੀ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਸੋਅ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਘਰ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹਰ ਸਿੱਖ ਮਨ, ਬਚਨ, ਕਰਮ ਤੇ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਕਰਕੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਨਿਆਰਾ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲਾਇਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਲੇਗਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪਾਉਂਟੇ ਦੀ ਸਰਸ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ-ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਿਕ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਭੇਜਦੀਆਂ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜ਼ਾਹਰੀ ਨੁਹਾਰ ਬਦਲਣ ਲੱਗੀ। ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ, ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਨਵੀਂ ਚੜ੍ਹਤ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜਾਗ ਪਈ ਅਤੇ ਤਨ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜ-ਧੱਜ ਕੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਡਰੇ ਤੇ ਸਹਿਮੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਭੈਅ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

ਇਉਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਸੀ ੧੭੫੬ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੁਲਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਜਲਾਲ ਤੇ ਜਮਾਲ ਦਗਦਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਚੰਡ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਨੇਤਰ ਮਿਲਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਸੀਸ ਨਮਸਕਾਰ ਲਈ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੇਗ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗਰਜ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਜੋ ਤੇਗ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋਣ”। ਸਿਦਕੀ, ਸਾਹਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਨ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ, ਦਿੱਲੀ (ਹਸਤਨਾਪੁਰ) ਦਾ ਧਰਮ

ਚੰਦ, ਦਵਾਰਕਾ ਦਾ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ, ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦਾ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਅਤੇ ਬਿਦਰ ਦਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਪੂਰੇ ਅਦਬ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਸਭ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਤੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਨਵੇਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਚਮਤਕਾਰ ਨਾਲ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋਈ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਆਏ। ਸਭ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਸਰੀ ਦਸਤਾਰਾ, ਲੰਮੇ ਸੁਰਮਈ ਕੁੜਤੇ, ਲੱਕ ਉੱਤੇ ਕੇਸਰੀ ਕਮਰਕੱਸੇ, ਗਾਤਰੇ, ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ, ਤੇੜ ਚਿੱਟੇ ਦੁੱਧ ਕਛਹਿਰੇ, ਹੱਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ, ਨੈਣ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਰੱਤੇ, ਚਿਹਰੇ ਡਲ੍ਹਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਇਉਂ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, “ਇਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤ, ਕੁਲ, ਵਰਣ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਿਰਤ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।”

ਫਿਰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਪਾ ਕੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੇ ਖੰਡੇ ਨੂੰ ਫੇਰਦਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਤਾਸੇ ਪਾ ਕੇ ਮਿੱਠਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਪੁ, ਜਾਪੁ, ਸਵੱਯੇ ਚੌਪਈ ਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਖੰਡਾ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਨਾਲ ਫੇਰਦੇ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਚੁਲ੍ਹੇ ਛਕਾਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਆਂ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ’ ਨਾਲ ਜੈਕਾਰਾ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ’ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਗਾਧ ਸ਼ਰਧਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ:

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ। ਖਾਲਸਾ ਮਹਿ ਹੋ ਕਰਉ ਨਿਵਾਸ।

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਇਸਟ ਸੁਹਿਰਦ। ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਕਹੀਅਤ ਬਿਰਦ।

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਸਖਾਈ। ਖਾਲਸਾ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਖਦਾਈ।

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਨ। ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕੀ ਜਾਨ।

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ। ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸਜਣ ਸੂਰਾ।

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਬੁਧ ਅਰ ਗਿਆਨ। ਖਾਲਸੇ ਕਾ ਹਉਂ ਧਰੋ ਧਿਆਨ।

(ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਉਂ ਲਿਤਾੜੇ ਹੋਏ, ਧਿਰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਮਾਨਵ ਜਾਤ, ਕੁਲ, ਕਿਰਤ, ਕਰਮ, ਦੇਸ਼, ਰੰਗ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਉੱਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਮਿਟ,

ਅਨੋਖੀ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਘਟਨਾ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਈ ਅਭੁੱਲ ਚਿਹਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਛਾਪ ਲਗਾਈ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਅਮਿਟ ਰਹੇਗੀ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੰਘਰੇਟਾ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੋਖੇ ਕਿਰਦਾਰ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਲਿਆਏ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ, “ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤੋਂ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।” “ਕਿਉਂ ਭਾਈ, ਸਿੱਖ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ?” ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮਹਾਰਾਜ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਢਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਕੇ ਮੁੜ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁੜ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਫਿਰ ਹੋਇਆ ਨਾ ਦੁਸ਼ਮਣ?” ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ।

“ਨਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜ! ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਿਲਾਇਆ।” ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪੱਲੂ ਫੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

“ਭਾਈ, ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਿਲਾਇਆ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਮਸ਼ਕ ਨਾਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ?” ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮਹਾਰਾਜ! ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਿਲਾਇਆ।”

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਭਾਈ ਜੀ! ਇਹ ਲਵੋ ਮਲੂਮ-ਪੱਟੀ, ਤੁਸੀਂ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰੋ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਿਵੇਕਲਾ ਰਹੇਗਾ!” ਇਹ ਆਧਾਰ ਰੈੱਡ-ਕਰਾਸ ਦਾ ਬਣਿਆ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ—

੧. ਇੱਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਮਿਟਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਤਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
੨. ਕੇਵਲ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਰੀਰਾਂ ਅਤੇ ਮੋਟੀਆਂ ਗੋਗੜਾਂ ਵਾਲੇ ਭੀੜ ਬਣੀ ਵੇਲੇ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਟੱਪ ਕੇ, ਲੱਤਾਂ ਤੁੜਾ ਕੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੰਡ 'ਤੇ ਥਾਪੀ ਦੇਵੇ, ਉਹ ਮਸਤ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਨਾਗਨੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
੩. ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਣ, ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣ ਵਿਚ ਦੁਤੀਆ-ਭਾਵ ਵਰਤਣ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਅਰਥ ਰਿੱਛ ਆਦਿ ਦੀ ਜੂਨੀ ਵੱਲ ਧਕਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ।
੪. ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਭੀੜ ਬਣੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਖਤਰਨਾਕ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੋਟਾ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
੫. ਗੁਰੂ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ, ਮਨਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।
੬. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਾਇਆ ਪਾਣੀ, ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪਿੱਪਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
੭. ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਾਮਾਤ ਜੇਡੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਪਲੰਘ ਦੇ ਪਾਵੇ ਨੂੰ ਤੀਰ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਤੀਰ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਭੀ ਉਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
੮. ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।
੯. ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਧੀਕੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੀ ਤੇਗ਼ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਖੋਹੀ ਹੋਈ ਲੜਕੀ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।
੧੦. ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਪਿੱਠ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਦੀ ਭੀ ਅਖੀਰਲੇ ਕਦਮ ਤਕ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਬੇਦਾਵੇ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਲਹੂ ਵਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
੧੧. ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਅਮਾਨਤ ਕਾਰਨ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵੀ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਛਿਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੱਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੌਤ ਵੀ ਸੱਪ ਬਣ ਕੇ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਚਿੱਤਰ

—ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ*

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਆਪ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਏਨੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਲਈ ਪਰਮ-ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥੀ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਪੱਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੰਗ ਅਤਿ ਗੂੜ੍ਹਾ ਤੇ ਮਜ਼ੀਠੜਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿਣਾ, ਅਲਪ-ਅਹਾਰੀ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਆਮ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਐਸਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿੱਠ-ਬੋਲੜਾ, ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ, ਨਿਰਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਮਰਤਬੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦਾ/ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸਗੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਇਆ-ਮਿਹਰ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਪਿਛਲ ਰਾਤੀਂ ਜਾਗਣਾ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ ਦਿੜਾਏ।

ਮਿਠਾ ਬੋਲਣੁ ਨਿਵ ਚਲਣੁ ਹਥਹੁ ਦੇ ਕੈ ਭਲਾ ਮਨਾਏ।

ਥੋੜਾ ਸਵਣਾ ਖਾਵਣਾ ਥੋੜਾ ਬੋਲਣੁ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਏ।

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਕਰੈ ਵਡਾ ਹੋਇ ਨ ਆਪੁ ਗਣਾਏ।

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਮਿਲ ਗਾਂਵਦੇ ਰਾਤਿ ਦਿਹੈਂ ਨਿਤ ਚਲਿ ਚਲਿ ਜਾਏ।

ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਪਰਚਾ ਕਰੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਰਚੈ ਮਨੁ ਪਰਚਾਏ।

* # ੨੧੫, ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਕਲੋਨੀ, ਬਾਹਰਵਾਰ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਗੇਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਆਸਾ ਵਿਚਿ ਨਿਰਾਸੁ ਵਲਾਏ॥

(ਵਾਰ ੨੮, ਪਉੜੀ ੧੫)

ਆਪ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਮਰਤਬਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਭਰ ਜਾਵੇ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਕਰਿ ਮਨ ਮੋਰ’ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਬਣ ਜਾਵੇ! ਜਦ ਜੀਵ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ:

ਗੁਰ ਚੇਲਾ ਚੇਲਾ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਸੁਣਿ ਗੁਰਸਿਖੁ ਸਦਾਵੈ।

(ਵਾਰ ੨੮, ਪਉੜੀ ੧੬)

ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਦਾ ਸਿਖਣਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ॥

(ਵਾਰ ੨੮, ਪਉੜੀ ੪)

ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪ ਔਖਿਆਈਆਂ ਝੱਲ ਕੇ ਵੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਗ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਅਗਨਿ ਬੁਝਾਏ ਤਪਤਿ ਵਿਚਿ ਠੰਢਾ ਹੋਵੈ ਬਿਲਮੁ ਨ ਆਣੀ।

ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਏਹੁ ਨੀਸਾਣੀ।

(ਵਾਰ ੨੮, ਪਉੜੀ ੧੩)

ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਸੰਜਮ, ਜਪ-ਤਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਭਿੰਨ ਡਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ:

ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਸੰਜਮੋ ਡਰਿ ਨਿਡਰੁ ਨਿਡਰ ਮੁਚ ਡਰਣਾ।

(ਵਾਰ ੨੮, ਪਉੜੀ ੧੦)

ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਜੋਤਿ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:

ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈਂ ਤਬ ਖਾਲਿਸ ਤਾਹਿ ਨ ਖਾਲਿਸ ਜਾਨੈ।

ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਬੈਠੀਏ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਜਕੜਿਆ ਜਿਹਲਵਾਸ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ! ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਵਿਆਹੁਤਾ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਬਾਲ-ਬੱਚੇ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸੁਖ-ਸੁਆਦ ਲਈ ਬਣਦਾ-ਫੱਬਦਾ ਪਹਿਨਦੀ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਐਪਰ ਪਤੀ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਡਿੱਗਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਕਉ ਪਵਿਤ੍ਰ ਘਰਿ ਵਾਸ ਨ੍ਹਾਤ,

ਅਸਨ ਬਸਨ ਧਨ ਧਾਮ ਲੋਕਾਚਾਰ ਹੈ॥
 ਤਾਤ ਮਾਤ ਭ੍ਰਾਤ ਸੁਤ ਸੁਜਨ ਕੁਟੰਬ ਸਖਾ,
 ਸੇਵਾ ਗੁਰ ਜਨ ਸੁਖ ਅਭਰਨ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੈ॥
 ਕਿਰਤਿ ਬਿਰਤਿ ਪਰਸੂਤ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ-ਧਾਰੀ,
 ਸਕਲ ਕੁਟੰਬ ਮੈ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜੋਈ ਬਿਬਿਧਿ ਅਚਾਰ ਹੈ॥
 ਤੈਸੇ ਗੁਰਸਿਖਨ ਕਉ ਲੇਖ ਨ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਮੈ,
 ਆਨ ਦੇਵ ਸੇਵ ਪ੍ਰਿਯ ਜਨਮੁ ਸੰਸਾਰ ਹੈ॥੪੮੩॥

(ਕਬਿੱਤ ਸੱਵਯੋ)

ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਕਰਣੀ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਕਰਣੀ-ਕਮਾਈ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮਜੀਠੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗਰੀਬੀ ਜਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਸੰਜੋਅ ਪਹਿਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੰਜੋਅ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਸਨਾ, ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਉਹ ਅਡੋਲ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਟਿਕ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ:

ਪੈਰੀ ਪੈ ਪਾ ਖਾਕੁ ਮੁਰੀਦੈ ਥੀਵਣਾ।
 ਗੁਰ ਮੂਰਤਿ ਮੁਸਤਾਕੁ ਮਰਿ ਮਰਿ ਜੀਵਣਾ।
 ਪਰਹਰਿ ਸਭੇ ਸਾਕ ਸੁਰੰਗ ਰੰਗੀਵਣਾ।
 ਹੋਰ ਨ ਝਖਣੁ ਝਾਕ ਸਰਣਿ ਮਨੁ ਸੀਵਣਾ।
 ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ, ਪਾਕ ਅਮਿਅ ਰਸੁ ਪੀਵਣਾ।
 ਮਸਕੀਨੀ ਅਉਤਾਕ ਅਸਥਿਰੁ ਥੀਵਣਾ।
 ਦਸ ਅਉਰਾਤਿ ਤਲਾਕ ਸਹਜਿ ਅਲੀਵਣਾ।
 ਸਾਵਧਾਨ ਗੁਰ ਵਾਕ ਨ ਮਨ ਭਰਮੀਵਣਾ।

ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਹੁਸਨਾਕ ਪਾਰਿ ਪਰੀਵਣਾ॥ (ਵਾਰ ੩, ਪਉੜੀ ੧੯)

ਹਲੀਮੀ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਉਦਾਹਰਣ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੈ:

ਹਉ ਅਪਰਾਧੀ ਗੁਨਹਗਾਰੁ ਹਉ ਬੇਮੁਖ ਮੰਦਾ।
 ਚੋਰੁ ਜਾਰੁ ਜੁਆਰਿ ਹਉ ਪਰ ਘਰਿ ਜੋਹੰਦਾ।
 ਨਿੰਦਕੁ ਦੁਸਟੁ ਹਰਾਮਖੋਰੁ ਠਗੁ ਦੇਸ ਠਗੰਦਾ।

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧੁ ਮਦੁ ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਕਰੰਦਾ।

ਬਿਸਾਸਘਾਤੀ ਅਕਿਰਤਘਣ ਮੈ ਕੋ ਨ ਰਖੰਦਾ।

ਸਿਮਰਿ ਮੁਰੀਦਾ ਢਾਢੀਆ ਸਤਿਗੁਰ ਬਖਸੰਦਾ। (ਵਾਰ ੩੬, ਪਉੜੀ ੨੧)

ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਿਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲਿਪਟਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਸਾਧਿ ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਦੀ ਜੋਹੁ ਮਿਟਾਈ।

(ਵਾਰ ੨੯, ਪਉੜੀ ੬)

ਉਹ ਤਾਂ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਜੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵਡੇਰੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਹਾਣ ਦੀ ਨੂੰ ਭੈਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਲਾਡ। ਉਹਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹਰ ਹਾਲ ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੱਕ-ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਪਰਤਾਪੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਅਹੰ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀਅ ਦੁਖਾਉਣ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

ਦੇਖਿ ਪਰਾਈਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਧੀਆਂ ਜਾਣੈ।

ਉਸੁ ਸੁਅਰੁ ਉਸੁ ਗਾਇ ਹੈ ਪਰ ਧਨ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੈ।

ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਕੁਟੰਬੁ ਦੇਖਿ ਮੋਹੇ ਮੋਹਿ ਨ ਧੋਹਿ ਧਿਛਾਣੈ।

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ ਕੰਨਿ ਸੁਣਿ ਆਪਹੁ ਬੁਰਾ ਨ ਆਖਿ ਵਖਾਣੈ।

ਵਡ ਪਰਤਾਪੁ ਨ ਆਪੁ ਗਣਿ ਕਰਿ ਅਹੰਮੇਉ ਨ ਕਿਸੈ ਰਵਾਣੈ।

(ਵਾਰ ੨੯, ਪਉੜੀ ੧੧)

ਗੁਰਮਤਿ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਜਾਂ ਘਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਪਰਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਤਿ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ, ਸੇਵਾ-ਭਗਤੀ, ਸਤਿ-ਸੰਗਤ ਆਦਿ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਗਿਆਨਨ ਮੈ ਗਿਆਨ ਅਰੁ ਧਿਆਨਨ ਮੈ ਧਿਆਨ ਗੁਰ,

ਸਕਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਿਹਸਤੁ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।

ਏਹੀ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਜੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਭਜਨ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰੋਂ ਤਿਆਗੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਗਾਬੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਭੋਜਨ ਟੋਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਖਰ ਖੁਸ਼ਕ ਪਰਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਰਾਜ-ਜੋਗੀ ਦਾ

ਜੀਵਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲ ਪਾਇਆ ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਰਸ ਰਲੀਆ ਮਾਣੈ।

(ਵਾਰ ੨੯, ਪਉੜੀ ੧੧)

ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਪ, ਤਪ, ਸੰਜਮ, ਯੋਗ ਵਰਤ, ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਦਿ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋਣਾ ਸਮਾਂ ਗਵਾਉਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ:

ਲਖ ਜਪ ਤਪ ਲਖ ਸੰਜਮਾਂ ਹੋਮ ਜਗ ਲਖ ਵਰਤ ਕਰੰਦੇ।

ਲਖ ਤੀਰਥ ਲਖ ਊਲਖਾ ਲਖ ਪੁਰੀਆ ਲਖ ਪੁਰਬ ਲਗੰਦੇ।...

ਅਗਨੀ ਅੰਗੁ ਜਲਾਇੰਦੇ ਲਖ ਹਿਮੰਚਲਿ ਜਾਇ ਗਲੰਦੇ।

ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਸੁਖੁ ਤਿਲੁ ਨ ਲਹੰਦੇ।

(ਵਾਰ ੨੮, ਪਉੜੀ ੧੮)

ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ। ■

ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹੋਲੀਆਂ (ਸਫਾ ੪੨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਾਪਰੇ ਹਨ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਈ ਕਰੜੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਭਾਈ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿਰਛਲ ਨੇ ‘ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਹੋਲੀਆਂ’ ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਜ਼ੋਹਰ ਦੱਸੇ ਵਾਂਗ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦੇ,

ਨਿੱਤਰੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਣ ਬਣ ਟੋਲੀਆਂ।

ਵਿਚ ਨਨਕਾਣੇ ਭਾਵੇਂ ਭੁੱਜ ਗਏ ਵਾਂਗ ਦਾਣਿਆਂ ਦੇ,

ਹੱਸ-ਹੱਸ ਖੇਡ ਗਏ ਉਹ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹੋਲੀਆਂ।

ਬੜੇ-ਬੜੇ ਝੱਖੜ ਤੂਫਾਨ ਝੁੱਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ,

ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਪਾਈਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ।

ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ,

ਖੂਨ ਵਿਚ ਰੰਗੀਆਂ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਲੀਆਂ।

ਹਿੱਕ ਤਾਣ ਸਾਹਵੇਂ ‘ਨਿਰਛਲ’ ਮੌਤ ਦੇ ਖਲੋਂਦੇ ਰਹੇ,

ਪਿੱਠ ‘ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਖਾਧੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ।

ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟੇ, ਭਾਵੇਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਉਹ ਚਰਖੀਆਂ ‘ਤੇ,

ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਖੂਨ ਵਿਚ ਹੋਲੀਆਂ। ■

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪੰਜ ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼

—ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ੧੩੬੦ ਉਪਰ, ‘ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ’ ਨਾਮ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ, ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੬੭ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪੰਜ ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੧੩੫੮ ਉਪਰ ਪੰਜ ਸਲੋਕਾਂ, ਪੰਨਾ ੪੫ ਤੋਂ ੪੯ ਤਕ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜਬਰਦਸਤ ਪੰਜ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਪੰਚ ਚੋਰ, ਪੰਚ ਸੂਰਬੀਰ, ਪੰਚ ਦੋਖ, ਪੰਜ ਚੰਡਾਲ, ਪੰਜ ਮਹਾਂਬਲੀ ਆਦਿ। ‘ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੋਹ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਫਿਰ ਕਾਮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ।

੧. ਕਾਮ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਹਾਂਬਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਆਏ ‘ਕਾਮ’ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨੰ: ੪੬ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹੇ ਕਾਮ ਨਰਕ ਬਿਸ੍ਵਾਸ ਬਹੁ ਜੋਨੀ ਭ੍ਰਮਾਵਣਹ॥

ਚਿਤ ਹਰਣੈ ਤ੍ਰੈ ਲੋਕ ਗੰਮ੍ਹਿ ਜਪ ਤਪ ਸੀਲ ਬਿਦਾਰਣਹ॥

ਅਲਪ ਸੁਖ ਅਵਿਤ ਚੰਚਲ ਊਚ ਨੀਚ ਸਮਾਵਣਹ॥

ਤਵ ਭੈ ਬਿਮੁਚਿਤ ਸਾਧ ਸੰਗਮ ਓਟ ਨਾਨਕ ਨਾਰਾਇਣਹ॥੪੬॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੮)

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੇ ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ: ਹੇ ਕਾਮ! ਤੂੰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਅਪੜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕਈ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮਨ ਭਰਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈਂ, ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਤੂੰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਜਪ-ਤਪ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਆਚਰਣ ਦਾ ਨਾਸ

* ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ। gianisantokhsingh@yahoo.com.au

ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ। ਹੇ ਚੰਚਲ ਕਾਮ! ਤੂੰ ਸੁਖ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ। ਜੀਵ ਉੱਚੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨੀਵੇਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਤੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤੇਰੇ ਡਰ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।... ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ।

ਭਾਵ: ਮਨੁੱਖ ਉਚੀ ਜਾਤ ਦੇ ਹੋਣ ਚਾਹੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ, ਕਾਮ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਉਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਮ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ 'ਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਲੋਚਨ ਸ੍ਰਮਹਿ ਬੁਧਿ ਬਲ ਨਾਠੀ ਤਾ ਕਾਮੁ ਪਵਸਿ ਮਾਧਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩)

ਅਰਥਾਤ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕਾਮ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਾਧਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰਿੜਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਜੋ-ਗੁਣੀ ਪਸਾਰਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਸਾਰਾ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, “ਤਿਹੀ ਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰੁ ਭ੍ਰਮਿ ਸੁਤਾ” ਅਤੇ ਇਸ ਭਰਮ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵ ਦੀ, “ਸੁਤਿਆ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ॥” ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਆਰਜਾ ਵਿਹਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਇਸ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਤੇ ਸੰਜਮ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਮਹਾਨ ਦਾਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।

ਆਮ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਪਰਾਏ ਧਨ ਤੇ ਪਰਾਏ ਤਨ ਪਿੱਛੇ ਪਾਗਲ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ, ‘ਪਰ ਧਨ ਪਰ ਦਾਰਾ ਪਰਹਰੀ॥’ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ‘ਤਾਂ ਕੈ ਨਿਕਟ ਬਸੈ ਨਰ ਹਰੀ॥’ ਵਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ। ‘ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਰੂਪੁ ਨਾ ਪੇਖੈ ਨੇਤ੍ਰ॥’ ਆਖ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਸੰਕੇਤ ਹੈ:

- ਆਪਨਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੋਂ ਰਤਿ ਹੋਈ।

ਰਹਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ ਸੋਈ।

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ)

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਖੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦੋਖੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜਥੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹੋਈ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਝੜਪ ਵਿਚ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਮਲਾਵਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਆਗੂ ਦਾ ਡੋਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਓਹੀ ਸਲੂਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਜੇਤੂ, ਆਪਣੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਰਤਾਰਾ ਅੱਜ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜੇਤੂ ਧੜੇ ਵੱਲੋਂ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਧੜੇ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੀ 'ਜੈਨੇਵਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ', ਜ਼ਾਲਮ ਹੱਥੋਂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਰਚ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਪਰ ਤਾਕਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮਾੜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਧੌਂਸ ਜਮਾਉਣੋਂ ਬਾਜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਇਕ ਦਹਾਕੇ ਤਕ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ, ਸਨਮਾਨਤ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਸਲੂਕ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਖਤ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਇਖਲਾਕ ਦਾ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਖ਼ਿਆਲ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਫੁਰਮਾਨ ਵੀ ਹੈ:

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੇਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੭)

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ, ਤਾੜਨਾ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਅਜਿਹੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਜੇਤੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਬਿਧਾ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ੰਕਾ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਇਉਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚੇ-ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬੇਪਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਫਤਿਹ ਮਿਲੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਤੁਰਕ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਾਨ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਸਾਕਾਰ ਹੋਏ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਹੇਚ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਤਕ ਵੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿਰਦਾਰ ਪੱਖੋਂ ਹੋਰ ਉਚੇਰਾ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧੋਗਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗਣਾ।

ਅਜਿਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਬਾਕੀ ਖ਼ਲਕਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਖੱਚਤ ਹੋ ਜਾਣ।

ਇਸ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੱਜ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ

ਸਮੇਂ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਜੰਗ ਜਾਂ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਸਮੇਂ, ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਬਤ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਹੇ, ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪੁਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਖਦਾਇਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਰੋਲਣ ਵਾਸਤੇ, ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਕਾਰਨ, ਅਣਗਿਣਤ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ, ਏਡਜ਼ ਨਾਮ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਲਾਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀ ਫੈਲਣ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਕਿੰਨਾ ਦੁਖੀ ਹੈ; ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੇ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੨. ਕ੍ਰੋਧ:

ਹੇ ਕਲਿ ਮੂਲ ਕ੍ਰੋਧੰ ਕਦੰਚ ਕਰੁਣਾ ਨ ਉਪਰਜਤੇ॥

ਬਿਖਯੰਤ ਜੀਵੰ ਵਸੁੰ ਕਰੋਤਿ ਨਿਰਤੁੰ ਕਰੋਤਿ ਜਥਾ ਮਰਕਟਹ॥

ਅਨਿਕ ਸਾਸਨ ਤਾੜੰਤਿ ਜਮਦੁਤਹ ਤਵ ਸੰਗੇ ਅਧਮੰ ਨਰਹ॥

ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਦਯਾਲ ਪ੍ਰਭੁ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਅ ਰਖਾ ਕਰੋਤਿ॥੪੭॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੫੮)

ਅਰਥ: ਹੇ ਝਗੜੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਕ੍ਰੋਧ! ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਦੇ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ। ਤੂੰ ਵਿਸ਼ਈ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈਂ। ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜੀਵ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜੀਵ ਨੀਚ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਮਦੂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਹੁਕਮ ਤੇ ਦੰਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ...ਦੀਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਿਆਲ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਇਸ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵ: ਬਲੀ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਝਗੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਦੁਖੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਸੀਲਾ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕ੍ਰੋਧ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨ ਚਿਤਵੀ ਮਨਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜਬਰਦਸਤੀ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੜਿੱਕਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧਤ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਦਾ ਘਾਣ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ

ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤਿੰਨ ਜ, ਭਾਵ ਜਰ, ਜ਼ੋਰੂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਹੋਏ, ਸਿਆਣੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਬਰ ਪੁਰਸ਼ ਉੱਪਰ ਕ੍ਰੋਧ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਜਾਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਟੈਂਡ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜਾਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਇਆ ਨਾ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਵੀ, ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ, ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼, ਸੱਚਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਦਾ ਜੂਝਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਲੜਾਈ ਭਿੜਾਈ ਹੋਈ, ਸਭ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੋਈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਝਗੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਮਖੌਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਲੋਹਾ-ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਝਗੜਾ ਛਿੜ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਨਤੀਜਾ ਏਨਾ ਭਿਆਨਕ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥

ਜਿਉ ਕੰਚਨ ਸੋਹਾਗਾ ਢਾਲੈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਅਰਥਾਤ ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਾ ਢਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦੋਖ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ:

ਓਨਾ ਪਾਸਿ ਦੁਆਸਿ ਨ ਭਿਟੀਐ ਜਿਨ ਅੰਤਰਿ ਕ੍ਰੋਧ ਚੰਡਾਲ॥ (ਪੰਨਾ ੪੦)

ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪੀ ਚੰਡਾਲ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਇਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਹਿਰ ਆਪਣੇ ਭਾਂਡੇ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਦਾ; ਸਿਰਫ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕ੍ਰੋਧ ਜਿਸ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ

ਸਾੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਤਕ ਸੇਕ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ‘ਜੋਸ਼’ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਬਿਨਾਂ ਜੋਸ਼ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਵੈਮਾਣ, ਧਰਮ, ਇੱਜ਼ਤ, ਅਣਖ, ਮਾਣ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਕੋਈ ਏਨੀ ਸਸਤੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਦਾਅ ਉੱਪਰ ਜੂਏ ਵਾਂਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸਵੈਮਾਨ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤਾਂ, ਸੱਚੇ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਪਰ ਹੋਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ। ਕ੍ਰੋਧ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਲੜ-ਮਰਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ, ਬਲਕਿ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਾਲੀ ਵਾਰ ਦੀ, ਨੌਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਇਉਂ ਹੈ:

ਸੂਰੇ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਅਹੰਕਾਰਿ ਮਰਹਿ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ॥

ਅੰਧੇ ਆਪੁ ਨ ਪਛਾਣਨੀ ਦੂਜੈ ਪਚਿ ਜਾਵਹਿ॥

ਅਤਿ ਕਰੋਧ ਸਿਉ ਲੁਝਦੇ ਅਗੈ ਪਿਛੈ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ॥

ਹਰਿ ਜੀਉ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨ ਭਾਵਈ ਵੇਦ ਕੂਕਿ ਸੁਣਾਵਹਿ॥

ਅਹੰਕਾਰਿ ਮੁਏ ਸੇ ਵਿਗਤੀ ਗਏ ਮਰਿ ਜਨਮਹਿ ਫਿਰਿ ਆਵਹਿ॥੯॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮੯)

ਅਰਥ: ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਰਦੇ-ਖਪਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਮੇ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਹੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸੱਚੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵੱਲੋਂ, ਸੱਚੇ ਕਾਜ ਲਈ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਬਲੀਦਾਨ ਨੂੰ, ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਇਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ:

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ॥

ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਆਗੈ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਣੋ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੯)

੩. ਲੋਭ:

ਹੇ ਲੋਭਾ ਲੰਪਟ ਸੰਗ ਸਿਰਮੋਰਹ ਅਨਿਕ ਲਹਰੀ ਕਲੋਲਤੇ॥

ਧਾਵੰਤ ਜੀਆ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰੰ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਬਹੁ ਡੋਲਤੇ॥

ਨਚ ਮਿਤ੍ਰ ਨਚ ਇਸਟ ਨਚ ਬਾਧਵ ਨਚ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਤਵ ਲਜਯਾ॥

ਅਕਰਣ ਕਰੋਤਿ ਅਖਾਦਿ ਖਾਦੁੰ ਅਸਾਜੁੰ ਸਾਜਿ ਸਮਜਯਾ॥

ਤ੍ਰਾਹਿ ਤ੍ਰਾਹਿ ਸਰਣਿ ਸੁਆਮੀ ਬਿਗ੍ਰਾਪਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਨਰਹਰ॥੪੮॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੫੮)

ਅਰਥ: ਹੇ ਲੋਭ! ਤੂੰ ਏਨਾ ਬਲੀ ਹੈਂ ਕਿ ਮੁਖੀ ਬੰਦੇ ਵੀ ਤੇਰੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੇਰੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਲੋਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਜੀਵ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਡੋਲਦੇ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਦਾ, ਨਾ ਗੁਰੂ-ਪੀਰ ਦਾ, ਨਾ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਜੀਵ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ; ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ; ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।... ਲੋਭ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਉਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰ: ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਹੇ ਸੁਆਮੀ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਲੋਭ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲੈ, ਬਚਾ ਲੈ।

ਭਾਵ ਕਿ ਲੋਭ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਅਯੋਗ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਹੀ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਲਬ, ਲੋਭ, ਲਾਲਸਾ, ਲਾਲਚ, ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਭੁੱਖ ਇੱਕੋ ਹੀ ਭਾਵ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ; ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਅਰਥ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਇੱਛਾ।

ਲੋਭ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਮਹਾਂ ਬਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਉੱਪਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਚੌਥਾ ਨੰਬਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਇਕ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕਰਨੀਆਂ ਸਭਿਅਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੋਭਦੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਉਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਜਿਉ ਕੂਕਰੁ ਹਰਕਾਇਆ ਧਾਵੈ ਦਹ ਦਿਸ ਜਾਇ॥

ਲੋਭੀ ਜੰਤੁ ਨ ਜਾਣਈ ਭਖੁ ਅਭਖੁ ਸਭ ਖਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੫੦)

ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਲਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਕੁੱਤਾ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ, ਹਰੇਕ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਚੱਕ ਮਾਰਨ ਲਈ, ਭੱਜਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਭ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਹਜਮ ਕਰਨ ਦੇ

ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਹਲਕਾਅ ਦੇ ਅਸਰ ਅਧੀਨ ਹੀ:

ਲੋਭ ਲਹਰਿ ਸਭੁ ਸੁਆਨੁ ਹਲਕੁ ਹੈ ਹਲਕਿਓ ਸਭਹਿ ਬਿਗਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੩)

ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਲਕਾ ਕੁੱਤਾ ਹਲਕਾਅ ਦੇ ਅਸਰ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦਾ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾਰ ਮਨੁੱਖ ਉੱਪਰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਲੋਭ ਰੂਪੀ ਹਲਕਾਅ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਪਰਾਏ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਹ ਹਰੇਕ ਨਾਲ ਧੋਖਾ, ਹਰੇਕ ਦੀ ਲੁੱਟ, ਹਰੇਕ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਹੀ ਸੋਚਣ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਲੋਭ ਲਹਰਿ ਅਤਿ ਨੀਝਰ ਬਾਜੈ॥ ਕਾਇਆ ਡੂਬੈ ਕੇਸਵਾ॥੧॥

ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦੇ ਤਾਰਿ ਗੋਬਿੰਦੇ॥ ਤਾਰਿ ਲੈ ਬਾਪ ਬੀਠਲਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਹੇ ਮੇਰੇ ਸੁਹਣੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਬੀਠਲ ਰੱਬ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਲੋਭ ਦੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤਿੱਖੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚੋਂ ਡੁੱਬਦੇ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਵੋ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ-ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਡੁੱਬਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਏਨਾ ਸਵਾਰਥੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ, ਮਿੱਤਰਤਾ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਲੋਭ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਅਪਨੇ ਲੋਭ ਕਉ ਕੀਨੋ ਮੀਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯੫)

ਅਰਥਾਤ ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਲੋਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਸਾਡਾ ਸਵਾਰਥ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਇਸ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਚਾਈ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਉਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜੋ ਸੰਸਾਰੈ ਕੇ ਕੁਟੰਬ ਮਿਤ੍ਰ ਭਾਈ ਦੀਸਹਿ

ਮਨ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸਭਿ ਅਪਨੈ ਸੁਆਇ ਮਿਲਾਸਾ॥

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਉਨ੍ਹ ਕਾ ਸੁਆਉ ਹੋਇ ਨ ਆਵੈ

ਤਿਤੁ ਦਿਨਿ ਨੇੜੈ ਕੋ ਨ ਢੁਕਾਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੮੬੦)

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ:

ਲੋਭੀ ਕਾ ਵੇਸਾਹੁ ਨ ਕੀਜੈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੭)

ਅਰਥਾਤ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਵਾਹ ਚੱਲੇ ਲੋਭੀ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।

ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਦੁਆਰਾ ਲੋਭ ਨੂੰ ਸੇਵਾ, ਸਹਾਇਤਾ, ਸਿਮਰਨ, ਲੋਕ-ਭਲਾਈ

ਆਦਿ ਸੁਚੱਜੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਰੰਜਾਮ ਦੇਣ ਹਿਤ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

੪. ਮੋਹ:

ਹੇ ਅਜਿਤ ਸੂਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮੰ ਅਤਿ ਬਲਨਾ ਬਹੁ ਮਰਦਨਹ॥

ਗਣ ਗੰਧਰਬ ਦੇਵ ਮਾਨੁਖੰ ਪਸੁ ਪੰਖੀ ਬਿਮੋਹਨਹ॥

ਹਰਿ ਕਰਣਹਾਰੰ ਨਮਸਕਾਰੰ ਸਰਣਿ ਨਾਨਕ ਜਗਦੀਸ੍ਵਰਹ॥੪੫॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੮)

ਅਰਥ: ਹੇ ਨਾਂਹ ਜਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੋਹ! ਤੂੰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸੂਰਮਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਹਾਂਬਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ। ਗਣ, ਗੰਧਰਬ, ਦੇਵਤੇ, ਮਨੁੱਖ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈਂ।... ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ ਹਰੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ।

ਭਾਵ ਕਿ ਮੋਹ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਓਹੀ ਬਚਦੇ ਹਨ ਜੋ ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ‘ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ’ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਮਹਾਂਬਲੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੋਹ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਤਾਲੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਮੋਹ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ’ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਮੋਹ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਹੇਤ ਰੋਗ ਕਾ ਸਗਲ ਸੰਸਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੪੦)

ਅਰਥਾਤ ਮੋਹ ਦੀ ਪਕੜ ਦਾ ਰੋਗ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚੰਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਫਾਹੀ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚੇਰੇ ਹੋ ਕੇ, ਖਿੜ ਕੇ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਗੰਧੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਖ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਅਤੇ ਖੁਦ ਸੁਖੀ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਖੁਭ ਕੇ ਖੁਦ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ‘ਜੰਗਨਾਮਾ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ’ ਵਿਚ ਇਉਂ ਆਇਆ ਹੈ:-

ਏਥੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ, ਦਗੋਬਾਜ਼ ਦਾ ਧਾਰ ਕੇ ਭੇਸ ਮੀਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ;

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ॥

ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਰਤੈ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੧)

ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪੇਟ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਠਰਾਗਨੀ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜੀਵ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ, “ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰਤੇ ਜਨਮੁ ਗਇਓ” ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੋਹ ਦੀ ਮਾਇਆ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ। ਮੋਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀਆਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋ ਸਕਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੋਹ ਦਾ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ ਫ਼ਰਜ਼। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨਾ। ਅਖੌਤੀ ਸੰਸਾਰ-ਤਿਆਗੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਪ੍ਰੰਅਰ ਤਾਪ ਗੇਰੀ ਕੇ ਬਸਤ੍ਰਾ॥

ਅਪਦਾ ਕਾ ਮਾਰਿਆ ਗ੍ਰਿਹ ਤੇ ਨਸਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੮)

ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ-ਕਰਤਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੋਹ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਖਸੀਅਤ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ, “ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਭਾਣਾ ਤੇਰਾ ਹੋਵੈ” ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਅਖੌਤੀ ਤਿਆਗੀ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲੀਂ-ਪਰਬਤੀਂ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ।

੫. ਅਹੰਕਾਰ:

ਹੇ ਜਨਮ ਮਰਣ ਮੂਲੰ ਅਹੰਕਾਰੰ ਪਾਪਾਤਮਾ॥

ਮਿਤ੍ਰੰ ਤਜੰਤਿ ਸਤ੍ਰੰ ਦ੍ਰਿੜੰਤਿ ਅਨਿਕ ਮਾਯਾ ਬਿਸ੍ਵੀਰਨਹ॥

ਆਵੰਤ ਜਾਵੰਤ ਥਕੰਤ ਜੀਆ ਦੁਖ ਸੁਖ ਬਹੁ ਭੋਗਣਹ॥

ਭ੍ਰਮ ਭਯਾਨ ਉਦਿਆਨ ਰਮਣੰ ਮਹਾ ਬਿਕਟ ਅਸਾਧ ਰੋਗਣਹ॥

ਬੈਦੰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਆਰਾਧਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ॥੪੯॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੫੮)

ਅਰਥ: ਹੇ ਪਾਪੀ ਅਹੰਕਾਰ! ਤੂੰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈਂ।

ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਖਿਲਾਰੇ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਤੂੰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਪੱਕੇ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ। ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਭਟਕਣਾ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ, ਮਾਨੇ, ਡਰਾਉਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ। ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹਕੀਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ।... ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰ।

ਭਾਵ: ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਹਕੀਮ ਹੈ ਜੋ ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵ ਅਨੇਕਾਂ ਵੈਰੀ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਹੰਕਾਰ, ਹੰਕਾਰ, ਹਉਮੈ, ਮੈਂ ਮੇਰੀ, ਅਭਿਮਾਨ, ਗਰਬ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕੋ ਭਾਵ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਬਲ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗ ਹਉਮੈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਨਾਮੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਦੀਰਘ ਅਰਥਾਤ ਵੱਡਾ ਰੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ॥

ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਮਾਹਿ॥

ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਸੁਣਹੁ ਜਨਹੁ ਇਤੁ ਸੰਜਮਿ ਦੁਖ ਜਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬਲ ਇਕ-ਇਕ ਰੋਗ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਮ ਦਾ ਰੋਗ ਹਾਥੀ ਨੂੰ, ਜੀਭ ਦਾ ਰੋਗ ਮੱਛੀ ਨੂੰ, ਕੰਨ ਦਾ ਰੋਗ ਮਿਰਗ ਨੂੰ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰੋਗ ਪਤੰਗੇ ਨੂੰ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ, “ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਮਾਨੁਖ ਕਉ ਦੀਨਾ॥” ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮ੍ਰਿਗ ਮੀਨ ਭ੍ਰਿੰਗ ਪਤੰਗ ਕੁੰਚਰ ਏਕ ਦੋਖ ਬਿਨਾਸ॥

ਪੰਚ ਦੋਖ ਅਸਾਧ ਜਾ ਮਹਿ ਤਾ ਕੀ ਕੇਤਕ ਆਸ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਭਗਤ ਜੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੱਧ ਨਾਜ਼ਕ ਹਾਲਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਦੋਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਹ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਨਾ ਸਾਧੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਦੋਖ ਹਨ; ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਦੀ ਆਸ ਕਿੱਥੋਂ ਤਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸਵੈਮਾਨੀ ਹੋਣਾ ਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਅਭਿਮਾਨ ਜਾਂ ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ਅਣਖੀਲਾ ਜਰਨੈਲ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

—ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ

ਅਨੁਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਝੁਲਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਘਰ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਮਨ-ਚੈਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਕੱਟ ਸਕਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਲਾਹੇ ਦਾ, ਬਾਕੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹੇ ਦਾ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣਾ, ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਣਾ, ਚੰਗੀ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਂਗਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੧੭੬੧ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਅਜੋਕਾ ਨਾਮ ਪਿੰਡ ਦੇਹਲਾ (ਸ਼ੀਹਾਂ) ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਥਾਣਾ ਮੂਨਕ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੂਨਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਹ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ। ੧੭੦੮-੧੭੧੬ ਈ: ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਢੌਰੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ। ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੋਇਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਬਾਲਕ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਯੂ ਕੇਵਲ ੯ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖਬਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦਾ ਆਕਲ ਦਾਸ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਸਮਝ ਕੇ ਦਸੰਬਰ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ੩ ਫਰਵਰੀ ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ

* ਪਿੰਡ ਦੇਹਲਾ (ਸ਼ੀਹਾਂ), ਤਹਿਸੀਲ ਮੂਨਕ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ।

ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਕੁੱਪ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਕੁੱਪ ਰੁਹੀੜੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਤਕੜੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ। ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਚੋਟਾਂ ਆਈਆਂ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੫ ਫਰਵਰੀ ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਵਾਪਰੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਆਏ। ਵੈਦਾਂ, ਹਕੀਮਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪਿੰਡ ਸ਼ੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਇਕ ਹੋਰ ਭੁਝੰਗੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਡੇ ਬੱਚੇ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਹਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪੌੜੀ ਖਿਸਕ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਹੀਲੇ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਨਿੱਕੇ ਬਾਲਕ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਅਜਨੋਹਾ ਲੈ ਗਏ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਹੋਣਹਾਰ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਡੇਰੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਉਚੇਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਯੁੱਧ-ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਭੁੱਲ ਬਦਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲਾਈ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ੧੮੧੪ ਈ: ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਾਹੌਰ ਗਏ। ਪਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੁਬਾਰਾ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ

ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਾ ਫਤਹ ਬੁਲਾਈ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦਾਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਆਪ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਡੋਗਰਿਆਂ ਤੇ ਅਣਮਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਧਾ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਵਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਖਰੀ ਫਤਹ ਬੁਲਾਉਣ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫਿਲੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ੫੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਿਆ। ਖਬਰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰ ਲਏ। ਲਾਹੌਰ-ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਰ ਦੀਵਾਨ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਹੋਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ, ਪੰਜਾਹ ਘੋੜੇ ਤੇ ਦੋ ਹਾਥੀ, ਲੰਗਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਸਦ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਪੈਦਲ ਤੇ ਘੋੜ- ਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈ ਖਤਰਨਾਕ ਲੜਾਈਆਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਚਰਚੇ ਕਾਬਲ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤਕ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਨੇਮ ਸੀ ਕਿ ਚਾਹੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅਮਨ ਦੇ ਦਿਨ ਉਹ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਨਿੱਤਨੇਮ ਨਾ ਖੁੰਝਣ ਦਿੰਦੇ। ਨਵੰਬਰ ੧੮੨੨ ਦੀ ਇਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਕੌੜੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੱਜਿਆ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਥੱਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਤੇ ਚਾਲੀ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਕ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪ ਨੇ ਰੁਕਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਤੇ ਸ. ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਭੇਜੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੌਜ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਟਕ ਯੂਸਫਜਈ ਤੇ ਹੋਰ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਉਰਲੇ ਕੰਢੇ ਟਿੱਬਾ ਟੀਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਗੱਡ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤੋਪਾਂ ਸਨ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਅਜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਨੇ 'ਫਤਿਹਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਵਿਚ ਅਫਗਾਨੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਉੱਪਰੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਰਸਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਸਮਾਈਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਹੰਗ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਉਹਲੇ ਲੁਕੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜੰਗ ਕੀਤੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਜਖ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਤੀਰ ਤੜਾਕ ਪਟਾਕ ਬੰਦੂਕ ਸਟਾਕ ਕਟਾਰੀ ਸਦੀਨ ਚਲਾਵੈ।

ਬਰਛੀ ਔ ਸਾਂਗ ਸੋ ਯੋਧ ਕੋ ਘੋਪ ਭਲੀ ਬਿਧ ਸੋ ਅਤਿ ਮਚਾਵੈ।

ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਸ. ਗਰਭਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ 'ਤੋਬਾ-ਤੋਬਾ' ਕਰ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੰਡਾ ਵਾਹ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਗੋਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਟ

ਵਿਚ ਆ ਵੱਜੀ। ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆ ਲੱਗੀਆਂ। ਘੋੜਾ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਝਟਪਟ ਜਥੇ ਦਾ ਹਾਥੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਲੱਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮਹਾਵਤ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਤੌਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗਣੇਸ਼ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਅੰਕੁਸ਼ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਟੁਕੜੀ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ ਤੇ ਪੂਰੀ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਦਿਆਂ ਵੇਖ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਟੁੱਟ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਵੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਲੁੰਡੇ ਦਰਿਆ ਕੋਲੋਂ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵੱਲ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਨੌਸ਼ਿਹਰੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਮੀਲਾਂ ਤਕ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ।

ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਡੇਰੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਤ ਦਾ ਹਲਕਾ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਮਰ ਗੁਲ ਨਾਮ ਦਾ ਪਠਾਣ ਜਿਹੜਾ ਪੱਥਰ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਰਨਲ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਜਿਹੜਾ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਪਠਾਨ ਨੂੰ ਕੁਤਰ ਸੁੱਟਿਆ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹਾਥੀ ਭਜਾ ਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਡਾਕਟਰੀ ਇਲਾਜ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਲੇਕਿਨ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ-ਪੰਖੇਰੂ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਭਰ ਆਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਹੋਇਆ ਪੰਜ-ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ ਤੇ ਹਾਥੀ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੋਏ 'ਚੋਂ' ਬਾਹਰ ਕਢਵਾਇਆ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਮਤੀ ਸ਼ਾਲ ਵਿਛਾ ਕੇ ਉੱਪਰ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੀ ਭਲਕੇ ਪੂਰੇ ਫੌਜੀ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਲੁੰਡੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਫੌਜੀ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਅਗਨ-ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ :

ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰਸ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ

—ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਿੰਡ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ, ਬੰਗਾ-ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸਨੀਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਕ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹ ਖੁਰਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹ ਕਲਾਂ ਜਾਂ ਬੜਾ ਗੜ੍ਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮੁਗ਼ਲ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਾਰਲੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਾਰਲੀ ਪਿੰਡ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹੱਦ 'ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਡਾ. ਸ਼ਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਧੂ) ਦੀ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਧੂਆਂ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਾ ਚਰਮਿਕ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੋਰਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਯੂਨਾਨੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਰੋੜਸਿੰਘੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਸ. ਭੀਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਰਣੀਆ (ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਨੌਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ) ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡੋਂ ਪੈਦਲ ਹਰਿਦੁਆਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਗੜ੍ਹ ਕੋਲ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਰਾਤ ਠਹਿਰਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਉੱਥੇ ਠਹਿਰ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਸਮੇਂ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਵਾਰ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਲਈ ਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੁਣਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ

*ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼/ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ।

ਅਗਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ।

ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ ੧੭੨੫ ਈ: ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੜੀ ਹੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਮਾਲਕਣ ਨੇ ਇਹ ਬੜਾ ਗੜ੍ਹ ਇਸ ਵਿਆਹੇ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦਹੇਜ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਆਹ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਖਟ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਗੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਖਟਗੜ੍ਹ ਕਲਾਂ ਪੈ ਗਿਆ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ-ਬਦਲਦਾ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਇਕ ਕਾਵਿਮਈ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੋ. ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ:

ਰਾਵੀ ਨੇੜੇ ਨਗਰ ਨਾਰਲੀ, ਸੰਧੂ ਜੱਟਾਂ ਦਾ।

ਜਿੱਥੇ ਘੁੱਗ ਵਸਦੇ ਸਨ ਲੋਕੀਂ, ਝੁਰਮਟ ਹੱਟਾਂ ਦਾ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਮੂਲ ਨਾ ਕੋਈ, ਬੰਨਿਆਂ ਵੱਟਾਂ ਦਾ।

ਚਰਮਿਕ ਸੰਧੂ ਕੁਲ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਰਸੀਆਂ ਭੱਟਾਂ ਦਾ।

ਰਹੇ ਸਿਰਲਥ ਸੂਰੇ ਜੂਝਦੇ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰੇ ਜਹਾਨ।

ਛੱਡ ਨਾਰਲੀ ਚਰਮਿਕ ਨੀਂਗਰ, ਪੁੱਜਾ ਖਟ ਗੜ੍ਹ ਆਣ।

ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਸੁੰਦਰ ਚਤਰ ਸੁਜਾਨ।

ਗੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਵੀ, ਖੱਟ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਦਾਨ।

ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹ ਥਾਂ ਅਖਵਾਈ, 'ਖੱਟ-ਗੜ੍ਹ' ਬੰਗੇ ਕੋਲ।

ਇਸ ਜੋੜੇ ਤੋਂ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਮਹਾਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਮਾਂ ਬਦਲਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਾਰ ਛੱਪੜਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਪਰ ਅੱਜ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੀਂਹ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਛੱਪੜ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਫੌਜ ਰੱਖਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸਨ ਜੋ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਪਾਸ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਸਾਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵਾਰ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਹ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾ 'ਝੰਡਾ ਜੀ' ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੮੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕ ਲਏ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੱਦਕੀ, ਸਭਰਾਓ, ਆਲੀਵਾਲ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਖਿਲਾਫ ਲੜਨ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ੧੮੫੭ ਈ: ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਏ ਸਬਜ਼ਬਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਭੈੜਾ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ।

ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਹੀ ਹੋਈ ਜਾਗੀਰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗੁਵਾਉਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ।

ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ (ਕਈ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ। ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ, ਜੋ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇਕਦਿਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਖੂਹ ਲਗਵਾਏ, ਸਰਾਵਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਏ।

ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਲਈ ਧਰਮ, ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਸੀ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਲਈ ਹੱਥੋਂ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਭਲਾ ਮਨਾਉਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਕਾਲ ਪਿਆ ਹੈ, ਭੁਚਾਲ ਆਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜਨਤਾ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਐਸੀ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਦਰਜੀ ਚੀਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੂਤ ਦੇ ਰੋਗ ਪਲੇਗ ਨੇ ਆ ਦਬੋਚਿਆ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫੈਲਣ ਲੱਗੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁਲੈਕਟਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਲੇਗ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਢਾਹ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸਰਕਾਰ ਘਰ ਢਾਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਾਰ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ੨੫-੨੫ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਨੇੜੇ ਬੰਗਾ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ੨੫ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਜਾ ਵੱਸੇ।

ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਬੀਬੀ ਜੈ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 'ਅੰਜਮਨ ਮੁਹਿੰਬਾਨੇ ਵਤਨ' (ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਸੁਸਾਇਟੀ) ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੭੬ ਈ: ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੯੮ ਈ: ਦੇ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੯੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਕਾਂਗੜੇ ਵਿਚ ਆਏ ਭੂਚਾਲ ਸਮੇਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ੧੯੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹੋਏ। ਸੰਨ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕੈਨਾਲ ਐਕਟ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਗੜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਰੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ

ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਢਾਈ ਗਜ਼ ਪਗੜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਖੀਰ ਮਨਵਾ ਹੀ ਲਈ।

ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਈ: ਦੀ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਸੱਦਦ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਆਪ ੧੯੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਛੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਣਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬਾ ਅਮਰ ਕੌਰ, ਬੀਬਾ ਸਮਿੱਤਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕੁਤਲਾ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੨੩ ਫਰਵਰੀ ੧੮੮੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਂਈ ਦਾਸ ਐਗਲੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਕੂਲ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਏ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਅਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ ਸ. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਸ. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਛੋਟਾ ਸੀ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਸ. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਟੁੱਟੀ-ਫੁੱਟੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਣ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਕਸਰ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਅਕਸਰ ਨਰਾਜ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲੂਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ।

ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਦੋਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ੍ਰੀ ਘਨਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਗੋਦ ਲਈ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗੁਟਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਹਰ ਦਿਨ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਟਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ

ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ।

ਆਪ ਨੇ ਲਾਅ ਕਾਲਜ ਬਰੇਲੀ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਐਫ.ਏ. ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। ਆਪ ਨੇ ਯੂਰਪੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਨ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਮਲੇ ਅਤੇ ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਬੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ‘ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ’ ਲਹਿਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਨੇਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਆਪ ਨੇ ‘ਪੇਸ਼ਵਾ’ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਛਾਪ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਵੰਡੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੮੫੭ ਦਾ ਗ਼ਦਰ, ਉਂਗਲੀ ਪਕੜੇ ਪੰਜਾ ਪਕੜਾ, ਬਾਗੀ ਮਸੀਹ, ਮਹਿਬੂਬ-ਏ-ਵਤਨ, ਬੰਦਰ ਬਾਦ, ਦੇਸੀ ਫੌਜ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤੀ ਸੁਰ ਵਾਲੇ ਸਮਝ ਕੇ ਜਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ‘ਮਹਿਬੂਬ-ਏ-ਵਤਨ’ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਘ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਲਵਾਈ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਂਡਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਰੂਪੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦਲੀਲ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਰੋਤੇ ਆਪ ਵੱਲ ਕੀਲੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਸੰਨ ੧੯੦੫ ਈ: ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੋਸ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਆਬਾਦਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਲੋਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੂਫੀ ਅੰਬਾਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਮੇਤ ਇਸ ਐਕਟ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਕਿਸਾਨ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੂਫੀ ਅੰਬਾਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ‘ਪੇਸ਼ਵਾ’ ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਅੰਦੋਲਨ ਤੋਂ

ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ੧੯੦੪-੦੫ ਈ: ਨੂੰ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਇੰਨੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਕਿ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਭਿਆਂਕਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਨਾਜ, ਰੋਟੀ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਮਰ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਇਹ ਆਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ. ਸਵਰਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ 'ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ' ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਕਿਤਾਬਚਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਘੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਆਪ ਤੋਂ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਭੇਤ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਕੋਹਲੂ ਅੱਗੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੰਨ ੧੯੦੭ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਆਪ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਟੀ.ਬੀ. ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੨੮ ਸੰਤਬਰ ੧੯੦੭ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਵਿਦਿਆਵਤੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪਿੰਡ ਬੰਗਾ ਚੱਕ ੧੦੫ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ, ਨਵੇਂ ਜਨਮੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਰਿਹਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਂਡਲੇ ਜੇਲ੍ਹ (ਬਰਮਾਂ) ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਚਾਚਾ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਸ ਦਿਨ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਰਿਹਾਈ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨਵਜਨਮੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਂ ਦਾਦੀ ਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਸੰਨ ੧੯੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੩ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨਾਲ ਸਹੇੜੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਗਏ।

ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਧਵਾ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਚਾਚੀ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਚਾਚੀ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਘੋਰ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬੰਗਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕੀਤੀ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵਕਤ ਕੋਈ ਸੱਤ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਜਬਜ ਘਾਟ 'ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਰਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਸੁੱਟਿਆ, ਕੁਝ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਡੋਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬਚਦੇ ਬਚਾਉਂਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਬੂਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜਿਸ਼ ਕੇਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੧੬ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਸਕੂਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੯੧੭ ਈ: ਵਿਚ ਰੂਸ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਰਾਜਾਸ਼ਾਹੀ, ਭੂਮੀਸ਼ਾਹੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ-ਭਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਛੱਡਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਹੌਸਲਾ ਬੁਲੰਦ ਹੋਇਆ।

੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ ਵਾਪਰਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨਿਹੱਥੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਸੁੱਟਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਹੋਏ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ।

੧੭ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ੧੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਈ: ਤਕ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਿਖੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਾਏਕੋਟ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ੧੮੭੨ ਈ: ਵਿਚ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਿਖੇ ੬੬ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਘੰਟਾ-ਘਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਰਾਏਕੋਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਖੁਲ੍ਹਵਾ ਦਿੱਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਗਊਆਂ ਕਤਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ

ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਕਈ ਬੁਚੜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਕਾ ਵਾਪਰਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਿੰਡ ਮੁੱਠਲਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਜਿੱਥੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ।

੧੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਥੇ ਦੇ ਆਗੂ ਜਥੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੰਡ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਹਾਲ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਉੱਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੈਲੰਡਰ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੋਸ 'ਚ ੫ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰੋਸ ਰੈਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਜਦੋਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੇਲ ਸੁਖਦੇਵ, ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੇਹਰਾ ਅਤੇ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਐਫ.ਏ. ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਨਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਬੀ.ਕੇ. ਦੱਤ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਅਜਾਦ ਅਤੇ ਰਾਮ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬਿਸਮਲਾ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ੧੯੨੪ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ।

ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਈ: ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਤਕ ਨਾ ਪਿਲਾਵੇ। ਇਸ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੩ਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਨਪੁਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗਣੇਸ਼ ਸੰਕਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਾਦੀਪੁਰ ਵਿਚ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੨੫ ਈ: ਤਕ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕਾਨਪੁਰ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਭਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਆਪ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਇਕ ਬੰਬ ਧਮਾਕਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੯੨੮ ਈ: ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਰੀਪਬਲਿਕ ਪਾਰਟੀ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤਵਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਤੂੜੀ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਇਕ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਥੱਲੇ ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਸ਼ਹੀਦ-ਏ-ਆਜਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੮ ਈ: ਨੂੰ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਕਾਲੀਆਂ ਝੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਮੁਜਾਹਰਾਕਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਜਾਹਰਾਕਾਰੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਲਾਠੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉੱਥੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਤਕਰਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ੧੭ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੮ ਈ: ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਚਤੁਰੰਜਨ ਦਾਸ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਸੰਤੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਅਨੇ ਭਰਿਆ ਉਲਾਂਭਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਬਹਾਦਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਲਹੂ ਸਫੈਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਲੀਡਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ.

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਨਿਹੱਥੇ ਭਾਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਸੰਤੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਅੰਨੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਮਿ. ਸਕਾਟ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ੧੯ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੮ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਮਿ. ਸਕਾਟ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਮਿ. ਸਾਂਡਰਸ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਂਡਰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਤੂੜੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਾਲੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੰਜੀਆ ਨਾਈ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕਲਕੱਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੯ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀ.ਕੇ. ਦੱਤ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਐਸੰਬਲੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਬੰਬ ਸੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵੀ ਵੰਡੇ। ਇੱਥੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਆਪ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮਹਾਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੇਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਕਿਆ ਸਿੱਖਾ! ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ ਮਨਮੱਤ ਹੈ। ਫਤਹ ਗਜਾਅ ਅਤੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਦੇ ਵਿਚ ਲੈਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਧੰਨ ਤੂੰ ਤੇ ਧੰਨ ਤੇਰੀ ਜਣਨੀ।” ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸ਼ਮੂ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਫੁੱਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਤੋੜਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਹੈ।” ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਸੀਹਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜਜ਼ਬਾਤ ਕੱਚਾ ਸੋਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਸੋਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।” ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਜੇਕਰ ਇਰਾਦਾ ਇੰਨਾਂ ਪੱਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜ਼ਰੂਰ

ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਫਤਿਹ ਹਾਸਿਲ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਇੰਨੇ ਨਿੱਗਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਆਕੀ ਹੋਇਆ? ਕੀ ਤੇਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ?” ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਰਬੰਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਹਨ, ਅਜਿਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਖ 'ਚੋਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।” ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਾੜੀ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇੱਥੇ ਨਿਰੀ ਦਾੜੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਗੱਲ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪਤੰਗਾ ਤਾਂ ਬਣਿਆ ਹੀ ਹੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਦਕ ਵੀ ਰੱਖ ਲੈ ਜਾਂ ਭਗੌੜਾ ਹੋ ਜਾ।” ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਿੱਟੀ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ।” ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਘੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਇੱਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਸਤਿਕ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਉਸ ਤੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਸਤਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਥੀਊਰੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਰਕ ਭਰਪੂਰ ਰਾਇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ‘ਮੈਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਿਉਂ ਹਾਂ’ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ‘ਦੀ ਪੀਪਲ’ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਸੌਖਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਮੈਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਂ।” ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀ.ਕੇ. ਦੱਤ ਨੂੰ ਕਾਲੇਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ 'ਤੇ ਸਾਂਡਰਸ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੦ ਈ: ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਫੇ 'ਤੇ ‘ਬੀਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ

ਅਪੀਲ ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਬਰ-ਖਿਲਾਫ਼ ਆਖਰੀ ਯਤਨ ਡੀਫੈਂਸ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਮੰਗ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਖ਼ਬਰ ਛਾਪ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਵਿਚ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੋਸਟ ਕਾਰਡ ਸਾਇਜ਼ ਫੋਟੋ ਛਾਪ ਕੇ ਉੱਪਰ ਫਾਂਸੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਅੰਕ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰਤੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਉਬਾਲੇ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਇਸੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਪੀਪਲ ਵੀਕਲੀ' ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਇਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਇਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ੧੩ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੦ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਸੰਧਮ, ਬੜਾ ਪਿੰਡ, ਮੈਹਦਪੁਰ, ਭੰਗਲ ਜੰਡਿਆਲਾ, ਸੰਕਤ, ਖੋਸੇ, ਅਧਕਾਰੇ ਕਾਠੇ, ਪੰਡੇਰੀ ਨਿੱਝਰਾਂ, ਤਿੰਗੜ, ਰੁਟੈਂਡਾ, ਕੰਦੋਲਾ, ਪੁਰਹੀਰਾਂ, ਜੰਡਿਆਲੀ, ਕੋਟਲਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਸੂਚੀ ਛਾਪੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਖ ਸੁਰਖੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਾਰੇ 'ਪੂਰਾ ਫੈਸਲਾ' ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਸਿਰਲੇਖ ਬਣਾ ਕੇ ਫਾਂਸੀ, ਕਾਲੇਪਾਣੀ, ਸਖਤ ਕੈਦ ਅਤੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ੨੩ ਮਾਰਚ ੧੯੩੧ ਈ: ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦਾ ਆਮ ਅਸੂਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦੀ ਤਾਰੀਕ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਮਿੱਤਰਾਂ-ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ

ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ, ਦੋਸਤ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਦਰੋਗਾ ਜੇਲ੍ਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਸਕੇ-ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਤ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਮਾਣ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਆਖਿਆ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨਾਲ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਸੱਤ, ਅੱਠ ਵਜੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਆ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਲੁਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਘੰਟਾ ਬਾਅਦ ਤਕ ਲਾਸ਼ ਲਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਆ ਕੇ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਕੇ ਲਾਸ਼ ਉਤਰਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆ ਕੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਹਾਵਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਇਦ-ਏ-ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਨੀਯਤ ਤਾਰੀਕ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਹੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਇਕ ਅਹਾਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਵਾਲਾਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਲੱਕੜਾਂ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ ਆਦਿ ਲਿਆ ਕੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾਂ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗਾਰਦ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਪਵਾਈਆਂ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਟੋਪੀਆਂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਨਿਕਲੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਨਾਅਰੇ ਨਾ ਲਾ ਸਕਣ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੇ ਤਿੰਨ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਅਤੇ 'ਖੁਸ਼ ਰਹੋ ਅਹਿਲ-ਏ-ਵਤਨ ਹਮ ਤੋਂ ਸਫਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ' ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ। ਜਲਾਦ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਤਖਤਾ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਬਾਅਦ ਤਕ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਲਮਕਦਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਲਾਦ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਹੇਠ ਬਣੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਉਤਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਲਮਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘੰਡੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ੧੦-੧੫ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਹੀ ਤੜਫਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਾਰਦ ਤੈਨਾਤ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਵੱਢਦੇ-ਟੁਕਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਪੁਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਫਰਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕਰਕੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ੨੩ ਮਾਰਚ ੧੯੩੧ ਈ: ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਵਾਪਰੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਜਲਸੇ ਜਲੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਦਿਨ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੋਖਲੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਦਾਹ ਸਸਕਾਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਮਜੀ ਦਾਸ ਢੰਡੇਰੇ ਵਾਲਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਧਰਤੀ ਲੱਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਬੇਪਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜੱਗ ਜਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਸੀ। ਕਸੂਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਛੇ-ਛੇ ਇੰਚ ਲੰਬੇ ਕੇਸ ਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਸੀ ਕਿ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਬੰਬਈ ਦੇ ਬਲਟਿਜ਼ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ੨੬ ਮਾਰਚ ੧੯੪੯ ਈ: ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ ਛਾਪੀ ਗਈ। ਇਹ ਫੋਟੋ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੱਜਣ ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਨੇ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

੨੩ ਮਾਰਚ ੧੯੩੨ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਕਵੀ 'ਤਾਇਰ' ਨੇ

ਟਾਂਗੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘੋੜੀ ਪੜ੍ਹੀ:

ਆਵੇ ਨੀ ਭੈਣੋਂ ਰਲ ਗਾਵੀਏ ਘੋੜੀਆਂ, ਜੰਵ ਤੇ ਹੋਈ ਏ ਤਿਆਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਮੌਤ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਰਨਾਵਣ ਚੱਲਿਆ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਰਦਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਵਾਲਾ ਖ਼ਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਬੈਠਾ ਤੂੰ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਭਰ ਨਹਾਵੇ ਗੜੜੇਲੀ, ਲਹੂ ਦੀ ਰੱਤੀ ਮੋਹਲੀ ਧਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਟੋਪੀ ਵਾਲਾ ਮੁੱਕਟ ਬਣਾ ਕੇ, ਸਿਹਰਾ ਤੂੰ ਬੱਧਾ ਝਾਲਰਦਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਜੰਡੀ ਤੇ ਵੱਢੀ ਲਾੜੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ, ਸਬਰ ਦੀ ਮਾਰ ਤਲਵਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਸਰਬਾਲ੍ਹੇ, ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਤੂੰ ਹੀ ਵਿਚਕਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਵਾਗ-ਫੜਾਈ ਤੈਥੋਂ ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਲੈਣੀ, ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਰੱਖਿਆ ਉਧਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਹਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਤੇਰਾ ਬਣਿਆ ਵੇ ਸਾਂਝੂ, ਢੁੱਕੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਪੈਂਤੀ ਕਰੋੜ ਤੇਰੇ ਜਾਂਵੀ ਵੇ ਲਾੜਿਆ, ਕਈ ਪੈਦਲ ਤੇ ਕਈ ਸਵਾਰ ਵੇ ਹਾਂ।

ਕਾਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜੰਵ ਜੁ ਤੁਰ ਪਈ, 'ਤਾਇਰ' ਵੀ ਹੋਇਆ ਏ ਤਿਆਰ ਵੇ ਹਾਂ।

੧੫ ਅਗਸਤ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦਾ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਹੁਸੈਨੀਵਾਲਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੧ ਈ: ਵਿਚ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਸਸਕਾਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਬੁੱਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਸ. ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੌਤੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸੰਨ ੧੯੬੨ ਈ: ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਸੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਹਰਾ ਕੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਦੀ ਚੋਣ ਜਿੱਤੀ।

੨੩ ਮਾਰਚ ੧੯੬੩ ਈ: ਨੂੰ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੁੱਤ ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬੁੱਤ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵਿਦਿਆਵਤੀ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਨਾਇਆ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਫਿਲਮਾਂਕਣ ਸਾਰੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨਾਂ

’ਤੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਸ੍ਰੀ ਬੀ.ਕੇ.ਦੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਸੱਤ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਦੱਤ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਬੀ.ਕੇ. ਦੱਤ ਦੀ ਵਸੀਅਤ ਮੁਤਾਬਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਬਣਾਈ ਗਈ।

ਇਸੇ ਸਾਲ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਹ-ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਇੱਛਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸੰਨ ੧੯੭੧ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਧਾਂ ਤਕ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ’ਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਆ। ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੭੩ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ‘ਪੰਜਾਬ ਮਾਤਾ’ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਅਤੇ ੧੦੦੦ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸ਼੍ਰੋਤ ਪੁਸਤਕਾਂ :

੧. ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼-ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ)
੨. ਪੰਜਾਬ ਕੋਸ਼-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ
੩. ਜਨ ਸਾਹਿਤ ਸਤੰਬਰ ੨੦੦੭-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ
੪. ਜੇਲ੍ਹ ਚਿੱਠੀਆਂ-ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ
੫. ਜੇਲ੍ਹ ਡਾਇਰੀ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ-ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ
੬. ਸਾਡਾ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ-ਜੇ.ਬੀ. ਗੋਇਲ ਆਈ:ਏ.ਐੱਸ.
੭. ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਸਬੇ-ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
੮. ਯੁੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ-ਵਰਿੰਦਰ ਸੰਧੂ
੯. ਸਾਥੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਅੱਖੀ ਦੇਖੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਆਪ ਬੀਤੀ-ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਲਾਣਾ

ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ (ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ)

—ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੋਤੇ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਔਖੇ ਜਾਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੈਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੀਕਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮੂਲ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਧਾਰਨ ਰਚਨਾ ਦਾ ਟੀਕਾ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਰਚਨਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੰਗ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕਾਲਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਨੋਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਅੰਤਰਆਤਮਾ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਟੀਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖੈਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਾਠਕ ਕਿਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਲਈ ਟੀਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਟੀਕੇ ਨਾਲੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲੱਗ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਰਚਨਾ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਉਸਤਤ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ

* ਰੀਡਰ, ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਉਹ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੇ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਖਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮੌਖਿਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਆਰਤੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਟੀਕੇ ੧੯੭੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਟੀਕਾ ੧੯੯੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਸਦਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ੧੯੯੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਛਪਿਆ 'ਕੋਸ਼ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਵੀ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਸੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਨਵੈਮਈ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਜਿਹੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੌਖਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:

੧. ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਕਰਤਾ ਕੇ ਭਾਵ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਣਾ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਤੇ ‘ਅਰਥ’ ਹੈ। ਜੋ ਕਰਤਾ ਕੇ ਭਾਵ ਕੋ ਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਉਸਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।” ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ, ਯੁਕਤਿ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਦਿ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਸ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਉਹ ਰੁਚੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਗੱਲ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ।
੨. ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਨਾ ਆਵੇ। ਸ਼ਾਸਤਰ-ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਧੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤਰ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ - ਜਹਾਂ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਤਹਾਂ ਮੂਲਾਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਟੀਕਾਕਾਰ ਉਪਰ ਸੌ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ। ਯੁਕਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਜੋ ਕਛੁ ਜਹਾਂ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਉਪਰ ਸੌ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਪੂਰਬ ਪਦੇ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀ ਬਣਤਾ ਤਹਾ ਉਥਾਨਕਾ ਧਰ ਕਰ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਅਰਥ ਮੇ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਹਾ ਬਿਵਸਥਾ ਕਰ-ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਵਤਾ ਹੈ। ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ।” ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀ। ਪ੍ਰਕਰਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪੂਰਬ-ਪਰ ਪਦੇ ਕੇ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਮਧ ਪਦੋਂ ਕੇ ਅਰਥੋਂ ਸਾਥ ਸੰਗਤ ਕਰਣੀ। ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਮਧ ਵਿਖੇ ਕਿਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਚਲਾ ਹੈ, ਮੂਲਾਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਪਛਾਨਣਾ ਅਰ ਆਦਿ ਅੰਤ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੂਈ ਬਾਤਿ ਕਹਿਣੀ - ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੈ। ਮੂਲਾਕਾਰ ਕੇ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਪਛਾਣਤਾ ਨਹੀ, ਆਦਿ ਅੰਤ ਕੀ ਕਛੁ ਖਬਰ ਹੀ ਨਹੀ, ਐਸਾ ਪੁਰਖ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੈਗਾ, ਇਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਬਕਬਾਦ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ।”
੩. ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਜੀ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਜਾਣ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰੇ। ਰਚਨਾਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦੇਖਣ ਨੂੰ

ਸਾਧਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉਹ ਚਮਤਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਅਖਰ ਤੇ ਹੋਵਹਿ ਅਲਪ ਤੇ ਅਲਪ ਅਰ ਅਰਥ ਤਿਨ ਕਾ ਹੋਵੇ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਤੈਨੇ ਅਸੰਗਤਿ ਕਹਾ ਹੈ ਦੇਖ ਤੇ ਇਨ ਅਖਰੋ ਕਾ ਕੇਤਾ ਬਡਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਹੈ।” ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਭਿਧਾ, ਲਕਸ਼ਣਾ ਅਤੇ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਲਕਸ਼ਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਭਾਵ-ਅਰਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਆਰਤੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ ਜਹਾਂ ਸਾਖਿਆਤ ਅਖਰੋ ਕਾ ਅਰਥ ਨਹੀ ਹੋਇ ਸਕਤਾ ਤਹਾ ਸਾਸਤ੍ਰਕਾਰ ਲਖਣਾ ਦਵਾਰਾ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭੀ ਈਹਾ ਲਖਣਾ ਧਰੀ ਹੈ।” ਲਖਣਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਲਖਣਾ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸਮੀਪ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ਲਖਣਾ।”

੪. ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ, ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਸਚਾਈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੀ ਅਰਥ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਚਿਣਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਏਸੇ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਿਸ ਵੀ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਕਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਨੂੰ ਅਹਿਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਉਦੇਸ਼ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ - ‘ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ’ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ-ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ‘ਨਨੁ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰੋਧੀ ਪੱਖ ਨੂੰ

ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਚਿਕਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਠੋਸ ਵਿਧੀ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਅਰ ਵਾਦੀ, ਸਿਧਾਂਤੀ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਤਾਤਪਰਯ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਬਿਨਾ ਨਿਰਣੈ ਨਹੀ ਹੋਇ ਸਕਤਾ, ਨਿਰਣੈ ਬਿਨਾ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ; ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੀ ਨਹੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਜੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੈਗਾ, ਤੋ ਸਤਿ ਕੋ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਅਸਤਿ ਕੋ ਤਿਆਗੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਅਰੁ ਜੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਮੋ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਤੋ ਸਤਿ ਕੀ ਜਾਗਾ ਅਸਤਿ ਮਾਨ ਬੈਠੇਗਾ ਅਰੁ ਅਸਤਿ ਕੀ ਜਾਗਾ ਸਤਿ ਮਾਨ ਬੈਠੇਗਾ। ਇਹੀ ਤੋ ਇਸੀ ਕੋ ਸਤਿਆ-ਨਾਸ ਕਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗਿਆਨ ਪਾਇ ਕਰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵਹਿਗਾ। ਇਸ ਨਿਮਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਰਚੇ ਹੈ।”

੫. ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਲਾ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨਾਤਨੀ ਮੱਤ ਅਤੇ ਕੁਲ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਹ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।
੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਟੀਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਗੁਰਮਤਿ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਵੀ ਉਹ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਗੁਰੂ ਆਦਿ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੰਦਘਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੋੜਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਗ ਜੋੜਨ, ਭ੍ਰਮ ਜਾਲ ਫੋੜਨ, ਮੋਹ, ਪਾਖੰਡ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਗ ਜੋੜਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।^੧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਵੇਦਾਂ, ਸਿੰਘਾਂ, ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਣ।

੨. ਉਦਾਸੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਭਗਤੀ, ਨਦਰਿ, ਕਰਮ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਜਨਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਸੰਭਵ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸ ਜਨਮ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਜਿਨ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਨਦਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸਵਾਰ ਭੀ ਲੇਤਾ ਹੈ - ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ। ...ਜਿਨੇ ਨੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮੇ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਅਰਥ ਕਰਮ ਕੀਏ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਕੀ ਨਦਰ ਹੋਤੀ ਹੈ। ”
੮. ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਵਿਕੋਲਿਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
੯. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਆਏ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ

ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਂਈਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਤਿ ਪੁਰਖੁ ਜਿਨਿ ਜਾਨਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਉ॥ ਤਿਸ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਿਖੁ ਉਧੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਉ॥’ ਅਨੰਦਘਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਜੇ ਹਿਤ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ, ਸੋਈ ਗੁਰੂ। ਪਾਪ ਤੇ ਮੋੜਨਾ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਮੋ ਜੋੜਨਾ, ਸਤ-ਸੰਗ ਕੋ ਲੋੜਨਾ, ਹਿਤ ਤੇ ਸਿਖੀ ਕੀ ਇਸੀ ਮੋ ਹੈ। ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਣੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਇਆ।’

੧੦. ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੰਦਘਨ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਦੀ ੨੫ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਜੈਸੀ ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾ ਹਮਾਰੀ ਹੈ ਐਸੀ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਭੀ ਤੇ ਨਹੀ। ਕਾਹੇ ਤੇ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ ਕਮਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ ਪਦਮ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਤੇ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕੀਆ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਲੀ ਆਈ। ਦੇਹਰੇ ਜੀ ਮੋ ਸਰਬ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਓ ਸੌ ਪੁਛ ਦੇਖੋ ਜਪੁਜੀ ਇਸੀ ਕੌ ਕਹਿਤੇ ਹੈ।” ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹਵਾਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ, ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

੧੧. ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਰਬੋਤਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਵਾਰਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਗਿਆਸੂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਰਬ-ਕਲਾ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੰਦਘਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜਗਿਆਸਾ ਭਰਪੂਰ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਜਗਤ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਤੇ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਸਮਝੇ ਤਿਸ ਕੋ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝਾਵੇ, ਸਮਝਾਏ ਬਿਨਾ ਨ ਛੋਡੇ। ਅਰ ਸਿੱਖ ਭੀ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ ਜਬ ਤਕਰ

- ਨ ਸਮਝੋ ਤਬ ਤਕਰ ਗੁਰੇ ਕਾ ਪੀਛਾ ਨ ਛੋਡੇ, ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇ।”
- ੧੨.ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਤਾ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ੧੮੫੨ ਬਿਕਰਮੀ (੧੭੯੫ ਈਸਵੀ) ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਛਾਪ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ੧੩.ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੰਦਘਨ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਵਾਧੂ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਗਵਾਚਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ੧੪.ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ‘ਚਉਕੜਿ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਆਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ‘ਚਾਰ ਕੋਡੀਆਂ’ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਚਾਰ ਮੁਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁਖਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਭੰਡਿ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਵੇਮੁਖ’ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ੧੫.ਅਨੰਦਘਨ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾਇਆ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਪਾਪ ਹੂੰ ਤੇ ਮੋੜਨ ਅਰ ਜੋੜਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਹੂੰ ਮੇ,
ਲੋੜਨ ਸਤਸੰਗ ਤਬੀ ਗੁਰੂ ਨਾਮ ਪਾਏ ਹੈ।
- ਫੋੜਨ ਭ੍ਰਮ ਜਾਲ ਅਰ ਮੋੜਨ ਮਹਾ ਮੋਹ ਹੂੰ ਕੇ,
ਤੋੜਨ ਤੇ ਅਨਕ ਤਬੀ ਨਾਨਕ ਕਹਾਏ ਹੈ।
- ਜੋੜਨ ਸੁਭ ਕਰਮ ਮੇ ਵਿਛੋੜਨ ਅਪਕਰਮ ਹੂੰ ਤੇ,
ਬੋੜਨ ਪਾਖੰਡ ਤਬੀ ਸੰਤ ਮਨ ਭਾਏ ਹੈ।
- ਕਹਿਤ ਹੈ ਆਨੰਦ ਘਨ ਸਮਝ ਬੂਝ ਦੇਖੇ ਮਨ,
ਐਸੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤਬੀ ਜਪ ਜੀ ਬਨਾਏ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ, ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ, ਕਵਿਤੁ ■

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ-੧੭

ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਲਾ)

-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ *

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਲਾ) ਦਾ ਜਨਮ ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੯੦੭ ਈ: ਪਿੰਡ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਤੇ ਇਕ ਭੈਣ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਰਪੁਰੀ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਲ ਵਰੇਸ ਤੇ ਜੁਆਨੀ ਘਰ-ਨਿਰਬਾਹ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ 'ਚ ਨਿਭਾਉਣੀ ਪਈ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਪੁੱਤਰ ੧੯੮੬ ਈ: ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਦੂਸਰਾ ਸਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 'ਚ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਚੁਣੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤਰਤਾ ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੩੦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਫੀ ਨਾਮਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਸਕੂਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਹ ੧੯੪੦ ਈ: ਤੋਂ ੧੯੭੧ ਈ: ਤੀਕ ਨਿਰੰਤਰ 'ਅੰਬਾਲਾ ਬੱਸ ਸਿੰਡੀਕੇਟ' ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ੧੯੭੨ ਈ: 'ਚ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਿੰਡ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ 'ਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤੀਕ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹੇ।

੭ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਫਿਰ ਨਵੀਂ ਚੁਣੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤਰਤਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ 'ਚ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ

* ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੬-੩੭੮੭੯

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੭ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੦ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਨਾਰੰਗਵਾਲ' ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸੀਨੀ. ਮੀਤ. ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੇ ਗਏ।

੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੦ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ 'ਚ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੨੬ ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਉਪਰੰਤ ਜਨਰਲ ਹਾਊਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਬਾਲਾ' ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ 'ਚ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਾਲ ੧੯੬੦-੬੧ ਈ: ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਤੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਲ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ- ਖਰਚ ੫,੯੨,੦੫੦ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੧ ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ 'ਚ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ 'ਚ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੩੩ ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ ੬੫ ਅਨੁਸਾਰ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਡਾਇਰੀ, ੨੦੦੯ ਅਨੁਸਾਰ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੬੦ ਤੋਂ ੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੧ ਤੀਕ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਟ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੩੦ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੬੧ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੋਏ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸਮੇਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੧੮ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੬੪ ਨੂੰ ਹੋਏ ਸਾਲਾਨਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੯੭ 'ਤੇ)

ਬਾਬਾਣੀਆ ਕਹਾਣੀਆ ਪੁਤ ਸਪੁਤ ਕਰੇਨਿ

ਬੋਲਤਿ ਸਾਚ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ...

—ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, 'ਜੋੜਾ ਸਿੰਘ'*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦਾਤ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਤਿ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਦਾਤ-ਜੋਤ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਸਹਾਰ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅੰਗਦ ਸੁਮਤਿ ਗੁਰਿ ਅਮਰਿ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਓ॥

ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਕਲ੍ਹਚਰੈ ਤੈਂ ਅਟਲ ਅਮਰ ਪਦੁ ਪਾਇਓ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੭)

ਸੋ ਸਹਿਜ ਦੇ ਘਰ, ਸੰਜਮ, ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਸਾਊ ਸੁਭਾਅ, ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੋਮੇ, ਮੁਕਤੀ-ਦਾਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੱਤਰੀ ਜਾਤ ਦਾ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਸਭਰਵਾਲ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ‘ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ! ਸਾਡਾ ਕਿਵੇਂ ਉਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੋਈ ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ।’ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ! ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਜੋ ਬਚਨ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਭਰਵਾਲ ਸਿਖ ਤੀਰਥਾ ਆਇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਾਸ।

ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਿ ਬੈਠਿਗਾ ਧਰਹਿ ਸ੍ਰੇਯ ਕੀ ਆਸ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੈਂ ਆਯੋ ਤੁਵ ਸ਼ਰਨੀ। ਸ੍ਰੇਯ ਦੇ ਜੁ ਉਪਦੇਸ਼ੁ ਕਰਨੀ।

ਰਾਵਰਿ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਨਹਿ ਜੁ ਬੈਨ। ਬਿਨਸਹਿ ਪਾਪ ਹੋਤਿ ਚਿਤ ਚੈਨ॥੨॥

ਜਗਤ-ਉਧਾਰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ‘ਹੇ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ! ਸੱਚ ਜੇਹਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੱਚ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸੱਚ ਤੋਂ ਹੀ ਸੱਚਾ ਨਿਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਵੀ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਹਿਰਦਿਉਂ ਵੀ ਸਚਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਥੀ ਹੈ। ਸਭ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਧੰਧਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਝੂਠ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ ਉਹ

* ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੧੨

ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਉਪਰ ਆਇਆ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਟਲ ਜਾਵੇ ਉੱਥੇ ਝੂਠ ਸੱਚ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।' ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਇੰਵ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਤਬਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਉਪਦੇਸ਼ਾ:- ਸਚੁ ਸਮ ਅਮਰ ਨ ਪੁੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾ।

ਸਚੁ ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇਰਾ। ਸਚੁ ਤੇ ਪਾਯਹਿ ਸਾਚੁ ਬਸੇਰਾ॥੩॥

ਦੁਹਿ ਲੋਕਨ ਮਹਿੰ ਸੁਖ ਲਹਿ ਸਾਚੇ। ਸੁਰ ਸਨਮਾਨਿਹ ਜੋ ਸਚੁ ਰਾਚੇ।

ਸਾਚੁ ਪੁਰਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗੀ। ਬਡਿ ਪੁੰਨਨਿ ਤੇ ਸਾਚੁ ਪ੍ਰਸੰਗੀ॥੪॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਾਸਿ ਦੂਜੀ, ਅੰਸੂ ੧੭)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਹੈ:

ਸਨਮੁਖ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਸਭਰਵਾਲ ਸਭੇ ਸਿਰਦਾਰਾ।

(੧੧-੧੭)

ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਲਾ)

(ਸਫ਼ਾ ੯੫ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੬੫ ਈ: 'ਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੨੯ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੬੯ ਈ: ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੩੧ ਮਾਰਚ, ੧੯੭੩ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤਰਤਾ ਸਮੇਂ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

੬ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੭੯ ਨੂੰ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਲਾ) ਇਸ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਫ਼ਤਹ ਬੁਲਾ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਟ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੭੯ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਟੋਹੜਾ' ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਥੇਦਾਰ 'ਟੋਹੜਾ' ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਰਪਨ ਕੀਤੀ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਾਲਾ) ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਖੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ:੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ

-ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ*

ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼

੧. **ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਣਪਾਦੁਕਾ, ਕੋਟਦੁਆਰ:** ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਣਪਾਦੁਕਾ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਕੋਟਦੁਆਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

੨. **ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੋਹੜ:** ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਅਸਥਾਨ ਜੋਹੜ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਮਾਹੀਆ ਨਾਂ ਦੇ ਗੁੱਜਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਇੱਥੇ ਜਲ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਹੀਆ ਗੁੱਜਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ 'ਮਾਹੀਆ ਜੋਹੜ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

੩. **ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਵਾਲਾ ਦੇਵੀ:** ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਦੌਣ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਪਹਾੜੀ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

੪. **ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੀਕਰਨ :** ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੁੱਲੂ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਮਨੀਕਰਨ ਵਿਚ ਹਰੀ ਹਰ ਘਾਟ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਤੀਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਹਰਿਆਣਾ

੧. **ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜੌਰ:** ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕਾਲਕਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦੇ ਪੰਜੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੇਨ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਤੀਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਆਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਸਾ ਕੀ

* ੮੩੬੩, ਗਲੀ ਨੰ: ੨, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਗਰ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ‘ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਪੜਿਆ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਟੁੰਡੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਬਉਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਟੁੰਡੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਭੇਟ ਹੋਈ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਥੜਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ।

੨. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧ ਬਟੀ ਥਾਨੇਸਰ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧ ਬਟੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿਚ ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਆ ਕੇ ਮਾਸ ਪਕਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੂਰਜ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਚੋਟੀ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਨਾ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਥਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ “ਮਾਸੁ ਮਾਸੁ ਕਰਿ ਮੂਰਖੁ ਝਗੜੇ” ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

੩. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਹਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿਹੋਵਾ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਹਾ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਪਿਹੋਵਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਮੁਬਾਰਕ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਆਏ ਸਨ।

੪. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਪਿਹੋਵਾ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਪਿਹੋਵਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ’ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਫੋਕੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

੫. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਪਿਹੋਵਾ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਪਿਹੋਵਾ ਵਿਖੇ ਸਰਸਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ’ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ’ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਪਾਏ ਸਨ।

੬. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ ਪਿਹੋਵਾ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਪਿਹੋਵਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਤਰ-ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਵਰਜਦਿਆਂ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੭. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤ੍ਰਿਵੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕਰੋਹ ਸਾਹਿਬ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤ੍ਰਿਵੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਦੀ ਪਿਹੋਵਾ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਰੋਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਅਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰਬ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਆਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

੮. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਨਾਲ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਕਰਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਅਤੇ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਖਨੌਰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਰੁਕੇ ਸਨ।

੯. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲੀ ਕਪਾਲਮੋਚਨ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਵਿਖੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਰਿਦੁਆਰ ਤੋਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਧੂਆਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਜੇ ਕਰਿ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ

ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

੧੦. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਿੱਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲੀ, ਸਿਰਸਾ: ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰਸਾ ਨਗਰ ਦੇ ਨਹੇਰੀਆ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਿੱਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਥੇ ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਠਹਿਰ ਕੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

੧੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਚਕੂਲਾ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪੰਚਕੂਲਾ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ-ਅਸਥਾਨ ਮਾਤਾ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ-ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਤ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ

੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਪਿਆਉ ਸਾਹਿਬ, ਦਿੱਲੀ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਪਿਆਉ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਅਜ਼ਾਦਪੁਰ ਲਾਗੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਧਾਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁੱਖ ਸੜਕ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਾਰਨ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਸ ਬਾਗ ਵਿਚ ਰੁਕ ਕੇ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਥਕਾਵਟ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਰਾਹੀਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਖੂਹ ਪੁਟਵਾਇਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਕੀਤੇ ਸਨ।

੨. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਜਨੂੰ ਟਿੱਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਦਿੱਲੀ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਜਨੂੰ ਟਿੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦਰਿਆ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਟਿੱਲੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਮਜਨੂੰ ਨਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਫਕੀਰ ਇਸ ਟਿੱਲੇ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਫੇਰੀ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਇਸ ਮੁਸਲਿਮ ਫਕੀਰ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ। ਮਜਨੂੰ ਫਕੀਰ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ

ਔਲੀਆ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਇਆ।

ਕਰਨਾਟਕ

੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਿਦਰ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਬਿਦਰ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਸੰਗ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਮੁਸਲਿਮ ਫਕੀਰ ਪੀਰ ਜਲਾਲ-ਉ-ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਲਾਲ-ਉ-ਦੀਨ ਪੀਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਚਸ਼ਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਨੂੰ 'ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ

੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਲ ਟੇਕੜੀ ਸਾਹਿਬ, ਨੰਦੇੜ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਲ ਟੇਕੜੀ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚਖੰਡ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਾਨਕਪੁਰੀ ਤੋਂ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਇੱਥੇ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੨. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕਪੁਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਨੰਦੇੜ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕਪੁਰੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਤਨਾਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

੩. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦਨ ਸਾਹਿਬ, ਨੰਦੇੜ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦਨ ਸਾਹਿਬ ਨੰਦੇੜ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਤਨਾਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਪੁਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਦਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਰੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਮਛਿੰਦਰ ਨਾਥ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

੪. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਨੰਦੇੜ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੰਦੇੜ, ਨੰਦੇੜ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਬੇਰੀ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠਾਂ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਕੋਹੜੀ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ

ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਰਾਜਸਥਾਨ

੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕੁਲਾਯਤ, ਬੀਕਾਨੇਰ: ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨਗਰ ਕੁਲਾਯਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੂਸਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੈਨ-ਮੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ।

੨. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਪੁਸ਼ਕਰ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੁਸ਼ਕਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਅਜਮੇਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਫੇਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੋਕਲ ਸੰਗਤ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ' ਵੀ ਆਖਦੀ ਹੈ।

੩. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਪੋਖਰਨ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲਾਇਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ੧੫੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਜੈਸਲਮੇਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਪੋਖਰਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਦੂਸਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਖੂਹ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਰੁਕੇ ਸਨ।

ਉੜੀਸਾ

੧. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ: ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਬਾਉਲੀ ਮੱਠ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਵਿਚ 'ਬਾਉਲੀ ਮੱਠ' ਅਤੇ 'ਮੰਗੂ ਮੱਠ' ਨਾਮਕ ਦੋ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਗਗਨ ਮੈਂ ਥਾਲੁ' ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

੨. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਨ ਸਾਹਿਬ, ਕਟਕ: ਉੜੀਸਾ ਵਿਚ ਕਟਕ ਦੇ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਾਤਨ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ।

ਪੁਸਤਕ-ਰੀਵਿਊ

ਪੁਸਤਕ : ਢਾਡੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ

ਸਫੇ: ੧੯੨

ਸੰਪਾਦਕ : ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਕੀਮਤ ਸਜਿਲਦ: ੪੦ ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ ‘ਢਾਡੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ’ ਇਸ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੀਤਲ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਪੰਥਪ੍ਰਸਤ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਰਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ‘ਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਢਾਡੀ-ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਰਿਆਂ ‘ਚੋਂ ਚੰਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਥਪ੍ਰਸਤ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਉਭਰਨਾ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ‘ਚ ਪੰਥਪ੍ਰਸਤੀ, ਉੱਚੀ ਲਿਆਕਤ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਲਗਨ, ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸਿਦਕ-ਸਿਰੜ ਦਾ ਸਦਕਾ ਜੋ ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਇਸੇ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੀ ਬਿਨਾ ‘ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਥਕ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਦੋ ਦਰਜਨ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਢਾਡੀ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭਾਗੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਲੇਖ ‘ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦਾ ਮਿਲਾਪ’, ‘ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ’, ‘ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ’, ‘ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ’ ਅਤੇ ‘ਸਭਰਾਉਂ ਦੀ ਜੰਗ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਸੰਪਾਦਕ ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੀਤਲ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਗੌਲਣ, ਅਪਣਾਉਣ ਤੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੈ। ‘ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਦਾ ਮਿਲਾਪ’ ਨਾਮਕ ਲੇਖ ਅਜੋਕੇ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਦੇ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਕਾਲ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤੇ ਨਰੋਈ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੀਤਲ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਧੇਰੇ

ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਲੇਖਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੇ ਵਿਕਾਸ-ਪੜਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਤੇ ਬਹੁਪਾਸਾਰੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵੀ ਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਲਮਬਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਸੰਜਮਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਪੱਖੋਂ ਅਤੇ ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ ਸਫਲ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਅਤਿ ਠੋਸ ਰੂਪ ਤੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਕੜ ਸਕਣ ਕਰਕੇ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੌਲੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ ਸੀਤਲ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਅਤਿ ਭਾਵ-ਭਿੰਨੀ ਰਚਨਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸਰਬਜੋਤ ਕੌਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਦਾ ਹਕੀਕੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਬਿਲ-ਏ-ਗੌਰ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀਸ਼ਰ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਐਨ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭੇਂਟ-ਵਾਰਤਾ ਵੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਡਾ. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ ਸੀਤਲ ਜੀ ਦੀ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਤੇ ਨਾਵਲ ਕਲਾ 'ਤੇ ਕਾਫੀ ਭਰਵਾਂ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਲੇਖ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਹੀ ਕਾਫੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਉੱਚੀ ਲਿਆਕਤ ਦੀ ਸਦਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਕਾਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਲੇਖ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਮਿਕਨਾਤੀਸ਼ੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਛਪਾਈ ਇਸ ਦੀ ਵਾਜਬ ਕੀਮਤ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਹਰੇਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ ਖਿੱਚੇਗੀ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਸਗੋਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਕਾਫੀ ਭਰਵਾਂ ਲਾਭ ਲੈਣ ਯੋਗ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰੀਵਿਊਕਾਰ

ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ

ਮੋ: ੮੮੭੨੭-੩੫੧੧੧ ■

ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ

-ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੋਕਿਆਂ ਵਾਲਾ*

ਹੋਲਾ ਖੇਡਦਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਜਾਂ,
ਜਾਪੇ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨਾਲ ਖੇਡੇ।
ਚੋਟਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਜਦੋਂ ਨਗਾਰਿਆਂ 'ਤੇ,
ਜਜ਼ਬਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਖੇਡੇ।
ਮਹੱਲਾ ਨਿਕਲੇ ਜਾਂ ਖਾਲਸੇ ਪਾਉਣ ਚਾਲੇ,
ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਰੰਗ ਗੁਲਾਲ ਖੇਡੇ।
ਹਾਥੀ ਝੂਮ ਹਮਾਰੀਆਂ ਸਣੇ ਤੁਰਦੇ,
ਵੇਖੋ ਘੋੜ-ਅਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਤਾਲ ਖੇਡੇ।
ਅੰਬਰ ਗੂੰਜ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉੱਠੇ,
ਹੋਲਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਵਾਨ ਤੇ ਬਾਲ ਖੇਡੇ।
ਜੌਹਰ ਖਾਲਸਾ ਗਤਕੇ ਦੇ ਦੱਸਦਾ ਜਾਂ,
ਹਰ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਵਾਰ ਸੰਭਾਲ ਖੇਡੇ।
ਜਿਵੇਂ ਜੰਗ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਰਣ ਅੰਦਰ,
ਸਿੰਘ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਮਾਲ ਖੇਡੇ।
ਨੇਜਾਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਕਿਤੇ ਘੋੜ-ਦੌੜ ਹੁੰਦੀ,
ਕਿਤੇ ਅਖਾੜੇ 'ਚ ਤੇਗ ਤੇ ਢਾਲ ਖੇਡੇ।
ਸਿੰਘ ਯੋਧਾ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ ਦੇ ਵਿਚ,
ਕੱਲ੍ਹਾ ਕੱਲ੍ਹਾ ਜਿਉਂ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡੇ।
'ਰਾਜੋਕਿਆਂ ਵਾਲਿਆ' ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਿੱਸਣ,
ਸਿੰਘ ਤੋੜ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜਾਲ ਖੇਡੇ।

* ਮਕਾਨ ਨੰ: ਐਲ-੨ ੧੨੫੮, ਗਲੀ ਨੰ: ੧੨, ਨਿਊ ਗੁਰਨਾਮ ਨਗਰ, ਮੰਦਰ ਵਾਲਾ ਬਜ਼ਾਰ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੫੫੩-੦੮੩੯੪

ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

-ਮਾਸਟਰ ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ (ਭੁਟਾਲ)*

ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਜੰਮਦੇ ਸੂਰੇ ਨੇ।
ਯਾਦ ਕਰਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ, ਜੋ ਸਿੰਘ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨੇ।
ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ।
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀਰਾ, ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸੀ।

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਦੇਹਲਾ (ਸ਼ੀਹਾਂ) 'ਚ ਜਨਮ ਧਾਰ ਲਿਆ।
ਅਕਾਲੀ ਨੈਣਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ, ਸਿੱਖ ਸਿੱਖੀ ਸਤਿਕਾਰ ਲਿਆ।
ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਵਾਲੀ ਸੀ।
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀਰਾ, ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸੀ।

ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਵੈਰੀ ਕੰਬਦੇ, ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਸੀ।
ਕੁਤਬਦੀਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਦਿੱਤੀਆਂ ਕੱਢ ਕਸੂਰੋਂ ਸੀ।
ਜੰਗ ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਵਾਲੀ ਦੀ, ਕਮਾਨ ਆਪ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ।
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀਰਾ, ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਉੱਪਰ, ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਝੰਡਾ ਸੀ।
ਬਿਨਾਂ ਤਨਖਾਹ ਤੋਂ ਲੜਿਆ, ਉਹ ਰੱਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ।
ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਇਕ ਤਾਂਘ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ।
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀਰਾ, ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸੀ।

ਜੰਗਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਇਹ ਯੋਧਾ, ਜਦ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।
ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁੱਟ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ, ਸੀਨੇ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ।
ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੋਂ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਈ ਸੀ।
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀਰਾ, ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸੀ।

ਪੰਥ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ, ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜੰਮਿਆ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਿਭਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘਾ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਜਾਂਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ।
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀਰਾ, ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਸੀ।

* ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਧਾਰਸੂਲ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹਾਬਾਦ (ਹਰਿਆਣਾ)-੧੨੫੧੨੦

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਿੱਜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ- ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੧੨ ਫਰਵਰੀ- ਇਟਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਏਅਰਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ, ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਕਿਊਬਕ ਸੂਬੇ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ 'ਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲਿਜਾਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ 'ਚ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿੱਤ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ ਹੈ।

ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ

ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਜਬਰੀ ਉਤਾਰਨੀ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਹੀ ਉਸ ਵੱਲ ਉਂਗਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਦੇ ਤੁਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ 'ਚ ਕਦਾਚਿਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇ।

ਪੁਸਤਕ 'ਢਾਡੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ' ਰੀਲੀਜ਼

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੧੨ ਫਰਵਰੀ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਨਾਮਵਰ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ 'ਢਾਡੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਬਲਾਕ ਵਿਚ ਬਣੇ ਆਪਣੇ ਦਫਤਰ ਵਿਖੇ ਰੀਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਢਾਡੀ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਤਲ ਦੇ ਵਿਆਪਕ

ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵਾਂ, ਤਜਰਬਿਆਂ, ਬਹੁਪੱਖੀ ਜੀਵਨ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁਚੱਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਸਮੇਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਮਵਰ ਪੰਥਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ/ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ

ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੀਤਲ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੀਲੀਜ਼ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਦਲੀਵਾਲ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਹਾਰਨ ਮਾਜਰਾ ਤੇ ਸ. ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਭਰਵਾਲ, ਪੀ.ਏ. ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਰਾਮ

ਸਿੰਘ, ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੁਧਲ, ਸਹਾਇਕ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਐਡੀ: ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ, ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਨਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਸੁਗਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਉਜਲੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿੱਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਸਾਲ ੨੦੧੦ ਭਾਗ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਘਰੋਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਦੋ ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਦਸੰਬਰ ੨੦੧੦ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਦੀ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਅੱਜ ਦਫ਼ਤਰ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਵਿਖੇ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਡੀ. ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੀ.ਏ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ

ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਹੇਠਾਂ ਐਲਾਨੇ ਗਏ ਨਤੀਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬੀਬੀ ਕਰਮਜੀਤ ਕੌਰ, ਰੋਲ ਨੰਬਰ ੧੧੦੫੬, ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਨਗਰ (ਰਾਜਸਥਾਨ) ਨੇ ੪੦੦ ਵਿੱਚੋਂ ੩੪੩ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ, ਸ. ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ, ਰੋਲ ਨੰਬਰ ੭੨੧੬, ਰਾਜਪੁਰਾ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ੩੪੧ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸ. ਰਾਮਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਰੋਲ ਨੰਬਰ ੭੨੧੪, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ੩੩੯ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਤੀਜਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ www.sgpc.net 'ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣਾ ਨਤੀਜਾ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿ: ਦਸਵੀਂ ਨਾਢਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨੧ ਦਸੰਬਰ ੨੦੧੦ ਅਤੇ ਮਿਤੀ ੧੧ ਅਤੇ ੧੯ ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੧ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੫੬, ੧੩ ਅਤੇ ੪੬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿ: ਨੌਵੀਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿ: ਨੌਵੀਂ (ਪਟਿਆਲਾ) ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮੁਖੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗਲੀ ਨੰ: ੩੦-੩੧ ਅਨੰਦ ਨਗਰ, ਬੀ-ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ੨੩-੧-੨੦੧੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੪੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਮੈਨੇਜਰ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ:

ਮਿਤੀ	ਅਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੫-੧੨-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਿੰਡ ਖਾਨਪੁਰ ਢੱਡਾ ਤਹਿ: ਨਕੋਦਰ, ਜਲੰਧਰ	੧੦
੧੯-੧੨-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਕੁਠਨਦਲ (ਕਾਂਗੜਾ)	੧੪
੨੧-੧੨-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਅਕਾਲਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	੧੫
੨੬-੧੨-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਰਾਏਪੁਰ	੫੦
੨੭-੧੨-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਰਾਏਗੜ੍ਹ	੧੦੮
੨੮-੧੨-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਬਾਗ ਬਹਾਰ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ	੯੨
੦੭-੦੧-੨੦੧੧	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਆਸ਼ਰਮ ਨਰੈਣਸਰ, ਤਹਿ: ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ (ਸੰਗਰੂਰ)	੨੦

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਗੀਧਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕਲੋਨੀ ਚੀਕਾ (ਕੈਥਲ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਗੀਧਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕਲੋਨੀ ਚੀਕਾ (ਕੈਥਲ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੯-੧-੨੦੧੧ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਗੁ: ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ, ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ਨਾਲ ਅਟੈਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੯-੧-੨੦੧੧ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੩ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੀਨਾ ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਮਿਤੀ	ਅਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੨-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੨੯
੨-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਕੰਡਿਆਲਾ (ਜਲੰਧਰ)	੬੪
੨-੧-੨੦੧੧	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ, ਬਟਾਲਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)	੨੦੩
੩-੧-੨੦੧੧	ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਹਲਕਾ ਮਲੋਟ (ਮੁਕਤਸਰ)	੫੭
੪-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਅਸਪਾਲ (ਮੁਕਤਸਰ)	੨੩
੫-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੩੬
੫-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਰਾਣੀਵਾਲਾ (ਮੁਕਤਸਰ)	੪੨
੫-੧-੨੦੧੧	ਗੁ: ਬਾਬਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਘੁਮਾਣ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)	੧੪੫
੬-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਸਿੱਭਾ (ਮੁਕਤਸਰ)	੪੫
੭-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਪੱਨੀਵਾਲਾ (ਮੁਕਤਸਰ)	੩੫
੯-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੨੮
੯-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਗੋਨੇਆਣਾ (ਮੁਕਤਸਰ)	੬੨
੧੦-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਅਕਾਲਗੜ੍ਹ (ਮੁਕਤਸਰ)	੨੬
੧੨-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੭੨
੧੫-੧-੨੦੧੧	ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੱਟੀ (ਤਰਨਤਾਰਨ)	੩੭
੧੬-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੩੧
੧੬-੧-੨੦੧੧	ਗੁ: ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੱਥੂਨਗਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)	੨੮
੧੮-੧-੨੦੧੧	ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਹਲਕਾ ਬੁੱਢਾ (ਮੁਕਤਸਰ)	੨੩

੧੯-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਰਾਏਕਲਾਂ (ਮੁਕਤਸਰ)	੧੮
੧੯-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੨੭
੨੦-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਜੰਡੀਆ ਹਲਕਾ (ਬੱਲੂਆਣਾ)	੧੮
੨੨-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਬੰਬੀਹਾ (ਬੱਲੂਆਣਾ)	੨੩
੨੩-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਜੰਗੀਰਾਣਾ (ਬੱਲੂਆਣਾ)	੮
੨੩-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੫੪
੨੪-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਤੁੰਬਾ ਹਲਕਾ ਬੱਲੂਆਣਾ	੬
੨੫-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਬਾਜਕ ਹਲਕਾ ਬੱਲੂਆਣਾ	੨੨
੨੬-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੭੩
੨੬-੧-੨੦੧੧	ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿੰਡ ਪਹੁਵਿੰਡ, ਪੱਟੀ	੪੨
੨੯-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਬਹਿਲਾ (ਤਰਨਤਾਰਨ)	੨੫੦
੩੦-੧-੨੦੧੧	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੬੫
੩੧-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਮੁਗਲਾਂ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)	੧੧੦
੩੧-੧-੨੦੧੧	ਪਿੰਡ ਘੁਕੇਵਾਲੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)	੨੯੩

ਫਾਰਮ IV ਰੂਲ ੮

੧. ਛਪਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨. ਛਪਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੫ ਤਾਰੀਖ
੩. ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੪. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਂ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੫. ਸੰਪਾਦਕ ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੬. ਮਾਲਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੈਂ ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਹੀ ਹੈ।

ਸਹੀ/- ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਿਤੀ ੫-੩-੨੦੧੧